

Nr 1–2 2020

Oknytt

Johan Nordlander-sällskapets tidskrift

Oknytt

Nr 1–2 2020 Årg. 41

Johan Nordlander-sällskapets tidskrift

Redaktör: Susanne Haugen

Biträdande redaktör: Robert Eckeryd

Redaktionskommitté: Carina Strömberg (ordf.), Anna-Lill Drugge, Ulf Lundström, Jan Samuelsson och Mats Rolén.

Manuskript till *Oknytt*, samt böcker, tidskrifter och uppsatser som önskas anmälda sänds till adressen: Susanne Haugen, Laxögern 62, 907 88 TÄFTEÅ eller susanne.haugen@umu.se

Adressändringar och bokbeställningar sänds till:
Carina Strömberg, Frösövägen 55, 832 44 FRÖSÖN eller
carina.stromberg@vilhelmina.ac

Medlemskap i Johan Nordlander-sällskapet kan vinnas genom erläggande av årsavgiften 200 kronor till sällskapets Plusgiro 439 25 05–6. Privatpersoner kan vinna ständigt medlemskap genom erläggande av en engångssumma motsvarande tio gånger aktuell årsavgift, dvs. f.n. 2 000 kronor. Medlemmarna erhåller bl.a. tidskriften *Oknytt* som utkommer två gånger per år.

Omslagsbilden: Skalbagge av arten *Chalcophora alternans*. Foto: Stig Lundberg. Stig Lundbergs arkiv, Umeå universitetsbibliotek.

Tryckt av Original Tryckeri, Umeå 2020.

ISSN 0349-1706

Johan Nordlander-sällskapet, Umeå 2020.

Innehåll

ELINA BERGSTRÖM Arkiv om skalbaggesamlare vid Umeå universitetsbibliotek	1
JONAS LILIEQUIST "Du ljög som en tjuv och en skälm". Okvädande inför rätta i 1600- och 1700-talens södra och mellersta Norrland	4
ULF LUNDSTRÖM <i>Mångberget, Tämnet och Våmhålet.</i> Några ortnamn som innehåller ord för 'mage'	40
SIV REHN "Patronen i Ånäset". Familjen Rydin och Stenfors gård under 1800-talets senare del	45
MINNESORD	75
RECENSIONER	80
VERKSAMHETSBERÄTTELSE	88
MEDARBETARE I DETTA NUMMER	91

ELINA BERGSTRÖM

Arkiv efter skalbaggesamlare vid Umeå universitetsbibliotek

Stig Lundberg (1928–2020), född och uppvuxen i Luleå, var en svensk entomolog, ornitolog och jägmästare. Stig började tidigt intressera sig för fåglar, och redan som 11-åring under tiden på realskolan i Luleå växte intresset för skalbaggar fram, mycket tack vare biologiläraren Carl H. Lindroth, senare professor i entomologi vid Lunds universitet. Liksom sin far utbildade Stig sig till jägmästare, vid Skogshögskolan, "Skogis", i Stockholm under tidigt 1950-tal. Arbete följde därefter på Domänverket i Kalix och från 1960-talet på Domänstyrelsen i Stockholm, där yrket tog honom runt hela Sverige på arbeten med naturvård i nationalparker och domänreservat, arbetsuppgifter som passade Stigs intresse för skogsvård och ekologi. Vid samma tid övertog han arbetet med skalbaggekataloger och skrev tillsammans med Bert Gustavsson två kataloger som bidrog till kontakter med flera specialister, både svenska och utländska, som hjälpt till i arbetet med att artbestämma skalbaggar. Brevkonversationerna med dessa specialister finns i dag bevarade i Stigs arkiv vid Umeå universitetsbibliotek.

Förutom katalogerna har Stig även skrivit ett flertal artiklar som framför allt publicerats i *Entomologisk Tidskrift*, främst på svenska men även på engelska och tyska.

Skalbagge av arten *Chalcophora alternans*. Foto: Stig Lundberg. Stig Lundbergs arkiv, Umeå universitetsbibliotek.

Efter Stockholm bar det av norrut igen till hemstaden för arbete som skogsvårdschef vid Domänverket, och 1978 tilldelade Föreningen Skogen Stig "Silverkvisten", ett pris för värdefulla insatser inom skog och skogsbruk. Stigs arbete och intressen förde honom ut på en hel del resor, till exempel till USA där han 1966 deltog i en kurs i administration av nat-

ionalparker, men också till bland annat Italien, Gambia, Grekland, Kina, Turkiet och Ryssland samt flertalet platser inom Sverige, både i skalbaggar och fåglarnas tjänst. Under sitt arbete har Stig bland annat gjort vetenskapliga upptäckter av nya och dittills okända arter – och vissa skalbaggar och skalbaggs släkten har blivit uppkallade efter honom, till exempel släktet *Lundbergia* och kortvingen *Quedius lundbergi*.

År 2016 hade Stig Nordens största och mest fullständiga privata samling av skalbaggar på runt 75 000 exemplar, ett antal han själv uppgav i en nyhetsartikel. Emellertid anger Stig i sina papper bevarade i arkivet den betydligt högre siffran 200 000, så det exakta antalet är något höljt i dunkel. Klart är dock att samlingen innehöll alla 4 700 kända svenska arter och att den är ett imponerande resultat av närmare 60 års arbete. Samlingen skänktes samma år till Naturhistoriska riksmuseet i Stockholm.

Den största delen av Stigs arkiv utgörs av yrkesrelaterad korrespondens (brev och e-post) mellan Stig och framför allt andra svenska och utländska entomologer men även ornitologer. En stor del av korrespondensen består av förfrågningar om artbestämning, hjälp och råd från Stig och det är ingen överdrift att påstå att han var en högt uppskattad entomolog i Sverige med en framskjuten position även internationellt inom sitt område. Arkivet innehåller även en projektserie med material rörande olika projekt som Stig varit delaktig i, några kortare manuskript och utkast till manuskript samt en del art- och förteckningslistor över framför allt skalbaggar. Det ger en fascinerande inblick i den annars lilla och ofta dolda världen som är ett småkryps liv.

JONAS LILIEQUIST

”Du ljög som en tjuv och en skälm”

Okvädande inför rätta i 1600- och 1700-talens södra och mellersta Norrland

I Hälsingelagens företal från tidigt 1300-tal står att läsa ”den som agalös lever [...] han hederlös dör”. Ordspråket betonar *hederns* eller som det hette i stadslagen *ärans* avgörande betydelse. Att äran var avgörande inte bara för eftermälet utan också i det vardagliga livet visas av de många ärekränkings- och förolämpningsmål som stämades inför rätta. Vad handlade då äran om och vad innebar det att vara ärlig i 1600- och 1700-talens samhälle? Syftet med denna artikel är att kartlägga och diskutera innebörden av verbala ärekränkningar i brottmål och tvister som stämades inför stadsrätterna i Gävle (kämners- och rådstugurätt) och Härnösand (rådstugurätt), respektive häradsrätterna i Hälsinglands och Ångermanlands domsagor under perioderna 1665–1669 och 1745–1749. Men först något om vokabulären i lagtexter och ordspråk.

Heder och ära

Ordet *heder* har äldre anor i det svenska lagspråket än *ära*. Således stadgar den äldsta svenska stadslagen Bjärköarätten från 1200-talet straff för den som ljuger *heder* av en man eller kvinna (kap. 16), medan Magnus Erikssons stadslag från mitten av 1300-talet straffbelägger den som ljuger *äran* av man eller kvinna (rådstugubalken kap. 30 och konungabalken kap. 12 §4). Likaså har *hederlös* ersatts av *ärelös* i senare versioner av Hälsingelagens ordspråk, från 1600-talet och framåt.¹ *Heder* fortsätter att användas, ofta i par med *ära*. Så stadgas i Kristoffers landslag från 1442, om okvädingsord som *å heder gå, eller ära* (tingmålalbalken kap. 43). Under 1600-talet blir ordparet *heder och ära* allt vanligare. I en lagkommentar från 1620 till kapitlet om ärans beljugande i stadslagen heter det till exempel: "Det är en mycket höger och grover sak beljuga *heder och ära* av enom inländis eller utländis [man]".² Och i den nya lagen från 1734 som ersatte den medeltida stads- och landslagen, stadgas om okvädingsord som *å heder och ära gå* (missgärningsbalken kap. 60). *Heder och ära* fortsatte att användas både var för sig och som ordpar under hela 1600- och 1700-talen. Så skriver juristen David Ehrenstråle 1756 med hänvisning till en riksrådsresolution från 1546 att "ett gott namn och rykte tillbringar dess ägare

---

¹ Samuel Henning, "'Den agelös lever, han ärelös dör'. Ett inlägg i diskussionen om Hälsingelagens språkproblem" i *Acta Philologica Scandinavica*, Bd 6 1931/32, s. 76. (Artikelförfattarens kursivering i citatet.)

² Emil Wolff (red.), *Riksrådet Johan Skyttes kommentar till Stadslagen med inledning och anmärkningar Emil Wolff*, Göteborg 1905, s. 17 not 7: citat ur borgmästaren i Linköping Hans Ouffssons kommentar från 1620 (handskrift).

många förmåner vid åtskillige tillfällen varföre och heder och ära kallas liggande fä" (fast kapital).³ Betydelselikheten är uppenbar. Båda termerna syftade på anseende och aktning. Ändå framstår *ära*, med avledningarna *ärlig* och *ärelös*, som den mest centrala termen i det sociala och rättsliga sammanhang som här ska undersökas. Det hindrar inte att *heder* och *ära* ofta har använts som likvärdiga analytiska termer i svenska historiska undersökningar.⁴

Ärans olika dimensioner

Ärans betydelse och innebörd har skiftat över tid. Även under 1600- och 1700-talen kunde *ära* användas på olika sätt. Man skulle i enlighet med antropologen Frank Henderson Stewart kunna tala om ärans olika dimensioner– en horisontell dimension vars syfte är att upprätthålla social jämvikt, och en vertikal som förknippas med äregirighet och konkurrens.⁵ I Ehrenstråles liknelse (se ovan) framstår äran som något en person besitter och äger. Liknelsen utvecklas vidare i talesättet "äran det är liggande fä, det kan man icke mista",

---

³ David Ehrenstråle, *Inledning til then svenska jurisprudentiam criminalem*, Lund 1756, s. 293f.

⁴ Marie Lindstedt Cronberg, "Heder och ära i tidigmodern tid" i Marie Lindstedt Cronberg & Catharina Stenqvist (red.), *Förmoderna livshållningar. Dygder, värden och kunskapsvägar från antiken till upplysningen*, Lund 2008, s. 117–138; Erik Bodensten, "Heder och ära i tidigmodern politisk offentlighet" i Leif Runefelt & Oskar Sjöström (red.), *Förmoderna offentligheter: Arenor och uttryck för politisk debatt 1550–1830*, Lund 2014, s. 129–145.

⁵ Frank Henderson Stewart, *Honor*, Chicago & London 1994, s. 54–63.

underförstått 'äran består när lösöret ("gångande få") förgår'.⁶ Äran är med andra ord inget som kan köpas eller säljas för pengar.⁷ Men talesättet kan också tolkas som att äran är *omistlig*, det vill säga omöjlig att undvara. Det är denna senare innebörd som ligger bakom de många ärekränkingsmålen i 1600- och 1700-talens domstolar. Lagen gav skydd åt den enskildes ära och möjlighet till upprättelse oavsett social position, men äran kunde också reduceras och tas ifrån den som dömts och straffats för vissa brott. Äran ställdes som i den hängda tjuvens fall mot ärelösheten. Vad var det då som gick förlorat med den tappade äran? Rätten till respekt i allmänhet och att behandlas som en fullvärdig samhällsmedlem, i synnerhet med social marginalisering och stigmatisering som äreförlustens yttersta konsekvenser. Ett angrepp på den enskildes ära kunde därför inte lämnas obesvarad. Äran i denna mening måste tvärtom alltid försvaras och återupprättas när den ifrågasattes eller kränktes. Vad som stod på spel var ytterst den angripne personens *ärlighet*. Att bli bekräftad som en ärlig person var det centrala i de mål som

---

⁶ "Harald Oluffsons visbok" i *1500- och 1600-talens visböcker* utgivna av Adolf Noreen och Henrik Schüek i *Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklied. Bihang II*, Stockholm & Uppsala 1884–1894, s. 45. Jfr Hans Oluffssons kommentar där det heter "een ärligh man".

⁷ Wolff 1907, s. 17 not 7: i citatet från Hans Oluffson heter det om en ärlig mans heder och ära att den är för honom "swår at mista". Jfr Skyttes kommentar återgiven i Jan-Eric Almquist (red.), *Johan Skyttes kommentar till den svenska stadsrätten i ny omarbetad upplaga*, Stockholm 1962, s. 122 not a: "gott rykte är en ovärderlig sak och värd att föredraga framför varje penningförmån".

stämdes inför rätta på häradsting och rådstugor. Exakt vilken betydelse som lades i denna egenskap hör till det som ska studeras. Den ära som avhandlades på tingen kan med andra ord ses som en av lagen skyddad rätt till respekt avhängig egenskapen att vara ärlig. Som sådan kunde äran göras trovärdig och befästas av ett gott namn och rykte men inte förökas i egentlig mening, bara reduceras eller helt gå förlorad. Eller som det heter om "livets oförytterligheter" i Claudius Kloots *Lagfarenhetspegel* från 1676: "Äran hör också var och en till, i det man kan densamma förfäktas, så och igenom missgärning förverka som alla de som för lag och rätta bliva ärelösa, vederfares."⁸ En sådan ära som i första hand måste "förfäktas" och försvaras med syfte att upprätthålla en likvärdig rätt till respekt i lokalsamhället betecknas av Stewart som horisontell.

Ära kunde också förknippas med social position och berömliga gärningar. Under 1600-talet tillkom detta nästan uteslutande adliga personer som i kraft av sin börd eller höga ämbete premierades med äreminnen, hederstitlar och medaljer. Med 1700-talets betoning av ärelystnaden som en positiv drivkraft i samhällsnyttans tjänst, kom även ofrälse personer ifråga.⁹ Denna sorts ära blev både ett medel för att göra social karriär och ett sätt för kungamakten att stimulera olika verksamheter till fosterlandets gagn och nytta. Till denna kategori hörde också den speciella aktning och respekt som knöts

---

⁸ Claudius Kloot, *Lagfarenhetspegel*, Göteborg 1676, s. 62f.

⁹ Sven Delblanc, *Ära och minne. Studier kring ett motivkomplex i 1700-talets litteratur*, Stockholm 1965, s. 109–135; Martin Tunefalk, *Äreminnen. Personmedaljer och social status i Sverige cirka 1650–1900*, Lund 2015, s. 53–197.

till social position och som reglerades i rangordningarnas föreskrifter om företräde och titulär. Med avancemang och högre rang följde högre aktning. Stewart betecknar denna hierarkiska och karriärinriktade ära som vertikal. Med Webers terminologi skulle den lika gärna kunna klassificeras som status och social prestige eller ståndsära.¹⁰

Ärekränkningar enligt lagen

På vilka sätt kunde då äran kränkas? I stadslagen och Kristofers landslag som gällde fram till det att 1734 års lag trädde i kraft, stadgas om verbala förolämpningar och beskyllningar. Stadsgandena skiljer sig avsevärt åt både vad gäller kategoriserings principer och bötesbelopp. Stadslagens text är från 1350-talet medan landslagen reviderades 1442 då också en ny balk, tingmålalbalken, infördes som innehåller bestämmelser om ärekränkning. Stadslagen trycktes första gången 1618 och landslagen 1608. Två senare utgåvor av lagarna har valts med kommentarer och tillägg som speglar rättspraxis under 1600-talet och 1700-talets första årtionden.¹¹ Stadslagen stad-

---

¹⁰ Max Weber, *Ekonomi och samhälle. Förståendesociologins grunder 1*, Lund 1983, s. 212f.

¹¹ *Swerikes stadz-lagh*, vthgången af trycket åhr 1618. Nu åter å nyo med anmärckningar vplagd, Israel Arnell (red.), Stockholm 1730; *Swerikes rijkes lands-lag...åhr 1608* af trycket utgången. Nu å nyo andra gången med anmärckningar uplagd, Petter Abrahamsson (red.), Stockholm 1726. Kommentarererna i dessa utgåvor täcker rättsutvecklingen under 1600-talet och en bit in på 1700-talet. Citat återges med moderniserad stavning.

gar om höga böter, 60 marker, för den som ljuger äran av någon annan (rådstugubalken kap. 30). I rådstugubalkens kapitel 31 görs skillnad på okvädingsord som föregås av ordet *förvunnen* eller *ej*, till exempel *förvunnen tjuv* eller bara *tjuv*. De förra beläggs med 12 markers böter och de senare som mindre allvarliga med 6 marker. Här finns också en uppräkningslista av de okvädingsord för vilka ska bötas: *tjuv*, *mördare*, *lögnare*, *skökoson*, *mordbrännare*, *son av en hynda*, *träl*, *horkona*, *sköka*, *trollpacka* eller *förgörerska*.

Landslagen skiljer till en början mellan okvädingsord och kåranden (anklagelser) inför rätta. Kåranden som inte kan bevisas bötläggs med 40 marker om de går "å liv eller ära". Om beskyllningarna inte rör liv eller ära är böterna i stället 3 marker (tingmålalbalken kap. 20). Landslagen innehåller ingen uppräkningslista av okvädingsord men i kommentarerna görs skillnad mellan de okvädingsord som går å heder och ära och andra "håniske" ord. Skillnaden har inte någon avgörande betydelse så länge orden har uttalats i "hastigt mod" och genast rättas och tas tillbaka på tinget. Böterna blir då 3 marker (tingmålalbalken kap. 43) oavsett om okvädingsorden angår äran eller ej. Om okvädaren däremot står på sig döms denne efter tingmålalbalken kapitel 20 till 40 respektive 3 markers böter som bägge enligt kommentarerna anses som äreröriga, det vill säga sätter en fläck på den dömdes heder och ära. Det gäller också 12-markersboten i stadslagen för okvädingsord som föregås av ordet *förvunnen* och förstås alla högre bötesbelopp även om det inte anges.¹² Stadslagens kommentator sammanfattar rättspraxis för mindre allvarliga ärekränkningar: "Förövar någon å annan otidigt munbruk,

---

¹² *Swerikes stadz-lagh*, 1730, rådstugubalken 31, not (a), s. 684.

han pliktar där före efter detta kapitel (rådstugubalken kap. 31) 6 marker men å landet efter kapitel 43 i tingmålabalken 3 marker”.¹³ Dessa böter är enligt samma kommentator *inte* äreröriga.¹⁴ Det innebär att det både i stad och land var möjligt att få sin ära upprättad utan att ärekränkarens ära drabbades om okvädingsorden var mindre allvarliga eller hade fällt i hastigt mod och togs tillbaka. Detta gjorde det inte mindre angeläget för den ärekränkte att gå till rätten, snarare tvärtom. Att inte ”förfäkta” sin ära vid tinget sågs sannolikt som något suspekt.

Landslagens regel om hastigt mod togs över av 1734 års lag som gällande både i stad och land. Ärekränkingsstadgandena har samlats i missgärningsbalkens kapitel 60: ”Om den som ljuger å annan, och om okvädinsord”. Det för undersökningen mest relevanta är paragraf 6 där det heter: ”Kallar någon annan okvädinsord i vredesmod, som å heder och ära gå, och det antingen genast, eller in för domaren, rättar och återkallar; böte sex mark. För andra ohöviska och föraktliga ord, eller åthävor, bötas en daler. Sker det i stort samkväm, eller å allmän gata, där mycket folk är; ligge i tveböte”. Om dessa böter är äreröriga eller ej nämns inte uttryckligen men det senare får förmodas.

---

¹³ *Sverikes stadz-lagh*, 1730, rådstugubalken 31, not (g), s. 685.

¹⁴ *Ibid.*

Okvädingsord inför rådstuga och ting

Som undersökningsområde har valts tingsrätterna i Hälsinglands och Ångermanlands domsagor samt rådstugurätterna i Gävle och Härnösand. Detta för att spegla både stad och land. I Gävle fanns förutom rådstugurätten också en särskild kämnärsrätt som rannsokade och dömde i enklare mål.

För den tidiga perioden finns protokollen från Gävle kämnärsrätt endast bevarade som renoverade protokoll (renskrivna protokoll som skickades in till Svea hovrätt). Det samma gäller protokollen från Härnösands rådstugurätt men med luckor för 1668 och 1669. Perioden har därför förskjutits bakåt till 1663–1667. För den senare perioden finns inga protokoll från Gävle kämnärsrätt bevarade från åren 1745 och 1747, varken i original eller som renoverade protokoll.

Metoden är enkel. Protokollen har genomlästs i sin helhet och alla okvädingsord har noterats oavsett om det har lett till dom eller inte. Om ett visst okvädingsord förekommer flera gånger i ett och samma mål har det bara registrerats som ett tillfälle i tabellerna. I diskussionen kommer även mål utanför undersökningsperioderna att användas som belysande exempel.

Vilka var då de vanligaste förekommande okvädingsorden? Som tabell 1 visar handlade det om tre speciella ord: *tjuv*, *skälm* och *hora*. *Tjuv* och *skälm* utgjorde standardtillmälena mot män, medan *hora* var det typiska okvädingsordet mot kvinnor följt av *tjuv/tjuvkona* som faktiskt dominerade som okvädingsord mot kvinnor i rättsmaterialet från 1740-talets Gävle och Härnösand. *Skälm* var ett specifikt manligt skällsord som aldrig riktades mot en kvinna.

Tabell 1. De två vanligaste förekommande okvädingsorden riktade mot män respektive kvinnor i brottmål och tvister vid rätterna i Härnösand och Gävle respektive Ångermanland och Hälsingland 1665–1669 respektive 1745–1749. Absoluta tal inom parentes.

Domsaga/ rådstugurätt	1665–1769*		1745–1749**	
	man	Kvinna	man	kvinn
Stad: Gävle	<i>skälm</i> (37)	<i>hora</i> (15)	<i>tjuv</i> (23)	<i>tjuv</i> (13)
Stad: Härnösand	<i>tjuv</i> (30)	<i>tjuv</i> (7)	<i>skälm</i> (19)	<i>hora</i> (8)
Landsbygd: Hälsingland	<i>tjuv</i> (55)	<i>hora</i> (15)	<i>tjuv</i> (49)	<i>hora</i> (16)
Landsbygd: Ångermanland	<i>skälm</i> (21)	<i>tjuv</i> (3)	<i>skälm</i> (33)	<i>tjuv</i> (10)

*Härnösands rådstuga 1663–1667

**Gävle kämnärsrätt 1746, 1748, 1749

Källa: Domböcker i Riksarkivet, Härnösand och Marieberg

Detta ska jämföras med motsvarande undersökningar av rättsmaterialet i Stockholm respektive Torna härad i Skåne. Hans Andersson har undersökt standarduttryck i registrerat okvädande i Stockholm på 1620-talet och år 1716.¹⁵ Andelen kvinnor som har kallats *tjuv* är låg på 1620-talet för att nästan ligga i nivå med hortillmålet år 1716. Samma trend är tydlig även i Arne Jarrick och Johan Söderbergs statistik från Stockholms norra respektive södra förstads kämnärsrätt för åren

¹⁵ Hans Andersson, "Bland tjuvkonor och hundsfottar. Hedersuppfattningen i stormaktstidens Stockholm" i *Karolinska förbundets årsbok* 1994, Lund 1996, tabell 4, s. 32.

1661 och 1780. Okvädingsordet *hora* har en klar övervikt år 1681, som sedan förbyts i en liten övervikt för *tjuv* år 1780.¹⁶ Kanske kan man dra en försiktig slutsats att det blev allt vanligare i 1700-talets städer att kvinnor okvädades som *tjuv/tjuvkona*. För södra och mellersta Norrland var tjuvordets andel betydligt lägre än horordet på landsbygden men även här visar den sista perioden en betydligt högre siffra. Detta kan jämföras med Marie Lindstedt Cronbergs undersökning av Torna härad på den skånska landsbygden under perioderna 1691–1700 och 1750–1759. Här visar undersökningen på en total omsvängning från endast två registrerade tjuvtillmälen under den första perioden till sju under den senare perioden samtidigt som hortillmälena minskade med samma siffror från sju till två.¹⁷ Det rör sig dock om så pass låga siffror överlag att det är svårt att dra några bestämda slutsatser. Resultatet stämmer med andra ord ganska väl in med tidigare undersökningar. Men hur och i vilka sammanhang okvädade man varandra? I det följande ska dessa tre okvädingsord studeras i relation till begreppen *ärlig* och *oärlig* och föreställningar om manligt och kvinnligt.

---

¹⁶ Arne Jarrick & Johan Söderberg *Odygd och vanära. Folk och brott i gamla Stockholm*, Stockholm 1998, tabell 11:3, s. 44 respektive tabell III:7, s. 151.

¹⁷ Marie Lindstedt Cronberg, *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880*, Lund 1997, tabell 6.2 och 6.3, s. 219 respektive tabell 6.5 och 6.6, s. 225f.

Ärlig och oärlig

Tjuven kan tas som utgångspunkt. I dag betecknas en tjuv som *oärlig*. *Oärlig* definieras enligt *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (SO) som att lura andra särskilt genom ekonomisk oegentlighet men även genom att inte tala sanning. Motsatsen *ärlig* kan enligt samma ordbok jämföras med *hederlig* som syftar på den som arbetar öppet och bara med moraliskt godtagbara metoder i sin strävan att uppnå något; speciellt vid affärsverksamhet. En närbesläktad betydelse av *ärlig* är i sin tur en person som håller sig till sanningen och inte döljer något; att jämföras med *sanningsenlig*.¹⁸ Ingen av dessa moderna betydelser återfinns i ordböcker som berör 1500- och 1600-talets språkbruk. *Oärlig* definieras i stället som 'vanhederlig', 'skamlig' och 'ohövisk' medan *ärlig* och *hederlig* ges betydelsen att vara 'ansedd, aktad, hedervärd alternativt förnämlig, ärofull och berömlig'.¹⁹ *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB) har i skrivande stund inte hunnit fram till

---

¹⁸ *Svenska Akademiens ordböcker*: <https://svenska.se>.

¹⁹ Fredrik August Dahlgren, *Glossarium öfver föräldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket från och med 1500-talets andra årtionde*, Lund 1914–1916: *Oärlig* s. 633, 'vanhederlig, skamlig, ohövisk'; *Ärlig* s. 1023: 1. 'Ansedd, aktad, hedervärd', 2. 'Förnämlig, ärofull, berömlig'; *Hederlig* s. 366: 1. 'Hederligt utrustad, ansenlig, ståtlig', 2. 'Aktad, ansedd'; Elof Hellquist, *Svensk etymologisk ordbok*, Lund 1922: *Oärlig* saknas som uppslagsord; *Ärlig* s. 1219: 'ansedd, aktad, hedervärd'; 'förnämlig, hederlig, ärbär'; *Hederlig* s. 230: 'hedrad, aktad'. *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB) (<https://svenska.se>): *Oärlig*: 1. 'ärelös; som saknar medborgerligt förtroende; äv. allmännare: illa beryktad, vanryktad, ökad'; *Hederlig*: 1. 'aktningvärd, vördnadsvärd, hedervärd', 2. 'aktad, ansedd'; *Ärlig* finns ännu inte som uppslagsord. K. F. Söderwall, *Ordbok öfver*

ärlig men uppger exempel från andra hälften av 1700-talet som första belegg för en koppling av begreppen *hederlighet* och *oärlighet* till moralisk oförvitlighet i affärer respektive osannfärdighet och lögnaktighet.²⁰ Denna historiska betydelseskilnad diskuteras i Jarricks och Söderbergs studie av odygd och vanära i 1600- och 1700-talens Stockholm. Ärligheten så som den omnämns i det undersökta materialet hade många betydelser och i den mån sanningsenligheten fanns med så var den inte primär utan bara en aspekt av många.²¹ Språkvetaren Erik Falk som har studerat verbala förolämpningar i 1630-talets Uppsala noterar att *ärlig* och *ärlighet* bara nämns enstaka gånger i materialet. De förolämpade personerna som kom till rätten gjorde det för att försvara sin ära. Hur denna svaga koppling eller icke-koppling mellan ära och ärlighet ska tolkas faller utanför ramen för Falks undersökning.²² Lindstedt Cronberg i sin tur hänvisar till den norske historikern Erling Sandmo som i sina studier av äran i 1600-och 1700-talets Norge hävdar utan någon närmare diskussion att *ärlig* betyder att 'tala sanning'.²³

---

svenska medeltids-språket, Lund 1884–1973: *Ärliker* s. 1149: 'ärad, aktad, ansedd, högt uppsatt'.

²⁰ *Svenska Akademiens ordböcker*: <https://svenska.se>.

²¹ Jarrick & Söderberg 1998, s. 154–156.

²² Erik Falk, *Verbala förolämpningar i 1630-talets Uppsala. En historisk talaktsanalys*, Uppsala 2011.

²³ Lindstedt Cronberg, 2008, s. 131; Erling Sandmo, *Voldssamfunnets undergang. Om disiplineringen av Norge på 1600-tallet*, Oslo 1999, s. 102.

Hur används då *ärlig* och *oärlig* i det norrländska materialet? *Oärlig* uttrycks antingen direkt eller i indirekt form som "ingen ärlig karl" eller mot kvinnor som "ingen ärlig människa" eller "ingen ärlig piga".²⁴ I den senare formen finns i nästan samtliga fall en direkt koppling till osanning och lögn: den okvädade påstår att antagonisten har "sagt osant som ingen ärlig människa" eller "ljugit som ingen ärlig karl".²⁵ Genom tillägget "till dess han det bevisar" kan okvädet eller beskyllningen fås att slå tillbaka mot okvädaren själv som nu måste visa att han eller hon talar sanning.²⁶ Men uttrycket kunde också användas i betydelsen 'stå upp för sin ära'. När soldaten Lars Borg inte ville låta sig föras i arrest för en obetald skuldfordran gav länsman honom en örfil. Löjtnanten Jöran Jöransson som råkade bli vittne yttrade sig genast: "om länsman har slagit dig en örfil så håller jag dig för ingen ärlig karl om du icke slår honom tre igen".²⁷ Äran handlade inte bara om ord. En örfil kunde sära lika mycket och måste besvaras, men det kunde ske på olika sätt. Gästgivaren Nils Eliasson tillstod sålunda att han kallat Pär Nilsson i Västby *tjuv*, *skälm*, *stackare* och en "oärlig karl" men, förklarade han inför rätten, han hade aldrig kommit att yttra dessa orden om inte

---

²⁴ Exempel: RA, Härnösand, Hälsinglands domsaga, Mo Regnsjö 22/10 1669; Gävle stads rådhusrätt 15/6 1667; Gävle stads kämnärsrätt 9/7 1667.

²⁵ Exempel: RA, Härnösand, Gävle stads rådhusrätt 3/7 1667, respektive 3/7 1667.

²⁶ Exempel: RA, Härnösand, Gävle stads rådhusrätt 1665, respektive 18/5 1667.

²⁷ RA, Härnösand, Gästriklands domsaga, Valbo 9/3 1704.

Pär först hade slagit honom några örfilar.²⁸ Öarligheten syftar här på Pärs förnedrande handgriplighet och skällsorden på en låg karaktär i allmänhet.

Ärligheten kunde också kopplas till auktoritet och social position. Den nyutnämnde uppsyningsmannen och beslagkarlen Malmberg bemöttes av borgarna och fiskarna i Gävle med "håniske" ord och åtbörder. Malmberg som tidigare fått avsked från "societeten [skråsammanslutning av fiskare och handelsmän] förmodligen ej för dygdens skull" som en av borgarna anmärkte, uppmanades att stå barhuvad när han talade med en magistratsperson. När så inte skedde tog borgaren Forsmark handgripligen hatten av honom, slog honom en örfil och sade: "så skall du göra för ärliga borgare".²⁹ *Ärliga* har här närmast betydelsen 'hedervärda' och syftar på den särskilda ära och respekt som tillkom borgerskapet i kraft av sin ståndtillhörighet. En borgare liksom en bonde tilltalades på motsvarande sätt efter rangrullan som "ärlig" följt av "beskedlig", "enfaldig" eller "betrodd".³⁰ Denna form av ärlighet i betydelsen 'gott anseende' omfattade också en persons hem och hushåll. Handelsmannen Erich Hammarström förmenade "sig och sitt hus" vara beskyllt för "någon öarlighet" och Per Jacobsson förehölls det misstänkta i att han som tidigare straffats för stöld hade gått in "uti en ärlig mans hus" när folket var i kyrkan.³¹ *Ärlig* och *öarlig* används

---

²⁸ RA, Härnösand, Ångermanlands domsaga, Nora 9/2 1747.

²⁹ RA, Härnösand, Gävle stads kämnärsrätt 21/10 1748.

³⁰ Henrik Ågren, "Status, Estate, or Profession" i *Scandinavian Journal of History* 42 (2017), s. 172.

³¹ RA, Marieberg: Svea Hovrätts arkiv, Rådhusrätternas renoverade domböcker, Härnösands rådhusrätt 24/2 1748; RA, Härnösand: Gävle stads rådhusrätt, 19/6 1667, s. 78.

även för att återkalla ett okväde som fällts i hastigt mod eller för att intyga någons oförvitlighet enligt formlerna: "intet oärligt vet han med N.N." respektive "förklarade sig ej annat veta med N.N. än vad ärligt och gott är".³² Försäkrandena kunde gälla allt från antydningar om stöld till olovliga sexuella relationer.

Det står alltså klart även i denna undersökning att begreppen *oärlig* och *ärlig* hade en mycket vidare innebörd i än i dag. Det innebär inte att sanningsenlighet och ärlighet i ekonomiska ting skulle ha varit oviktiga. Om frågan omformuleras till att gälla i vilken utsträckning 1600- och 1700-talens okvädande återspelar det moderna oärlighetsbegreppets negativa karaktärsdrag av bedrägeri, fusk och ekonomiskt fiffel, så måste svaret bli – i hög grad! Det framgår inte minst när hela okvädesrepertoaren studeras.

I tabell 2 och 3 har alla förekommande okvädingsord och ärekränkande uttryck indelats i olika grupper efter de olika teman som orden anspelade på. *Tjuv* och *skälm* hör till en första grupp som syftade på bedräglighet och falskhet medan *hora* har förts till gruppen anspelningar på sexualitet och kön. Ord och uttryck som syftar till att avhumanisera en person genom att likna denne vid ett djur eller associeras till djävulen bildar en tredje grupp, därefter följer anspelningar på etnicitet, sociala grupper eller en ålderskategori med låg eller underordnad status tillsammans med hånfulla tillmälen av mer personlig karaktär och till sist, okvädingsord som sammankopplar en person med ärelösa sysslor och grupper som skarprättare och rackare.

---

³² Exempel: RA, Härnösand, Gävle stads rådhusrätt 18/5 1667; Hälsinglands domsaga, Ljusdal 14/12 1747.

Tabell 2. Okvädingsord mot män fördelade på olika teman. Stad: Gävle, Härnösand, Landsbygd: Hälsingland, Ångermanland. Absoluta tal.

Tema	1665–1669*		1745–1749**	
	stad	landsbygd	stad	landsbygd
Bedräglighet, falskhet	84	105	68	105
Sexualitet, kön	23	22	17	33
Omänskligt/djuriskt	13	18	6	27
Etnicitet, låg status	13	1	15	26
Ärelöshet	6	2	5	6
Övrigt	5	–	4	2
Ospecificerat	–	98	–	–
S:a	144	246	115	199

*Härnösand 1663–1667

**Gävle kämnärsrätt 1746, 1748, 1749

Källa: Domböcker i HLA och RA

En första blick på tabell 2 visar att anspelningar på bedräglighet och falskhet var det överlägset vanligaste temat i okvädandet av män under bägge perioderna, följt av sexualitet och kön. För okvädingsord riktade mot kvinnor (tabell 3) var som väntat anspelningar på sexualitet och kön vanligast på landsbygden medan bedräglighet och falskhet var vanligast i städerna. Det är också slående hur förhållandevis sällan okvädingsord mot kvinnor stämdes inför rätten under perioderna jämfört med okvädingsord riktade mot män.

Tabell 3. Okvädingsord och ärekränkande uttryck mot kvinnor fördelade på olika teman. Stad: Gävle, Härnösand, Landsbygd: Hälsingland, Ångermanland. Absoluta tal.

Tema	1665–1669*		1745–1749**	
	stad	landsbygd	stad	landsbygd
Bedräglighet, falskhet	22	5	17	16
Sexualitet, kön	20	19	10	26
Omänskligt/djuriskt	7	1	8	10
Etnicitet, låg status	1	–	2	2
Oärliga sysslor, orenlighet	1	2	3	4
Övrigt	3	1	–	–
Ospecificerat	–	10	–	–
S:a	54	38	40	58

*Härnösand 1663–1667

**Gävle kämnärsrätt 1746, 1748, 1749

Källa: Domböcker i HLA och RA

Studerar kategorin "bedräglighet och falskhet" närmare visar det sig att *tjuv* och *skälm* i den manliga kategorin respektive *tjuv* i den kvinnliga flankerades av en flora av mer specifika okvädingsord som syftade på ekonomiska oegentligheter, lögn och bedrägeri. Här finns "prackaren" som fuskade sig fram, "gubbaren" som vittjade andras nät, "flinkern" som hela tiden stoppade lite grann i egen ficka, "råflyttaren" som fräckt lade beslag på annans jord för att inte tala

om "skinnaren och skavaren" som i likhet med "tallriksslickaren" skodde sig på andras bekostnad. Lögnaktigheten är representerad av "ljugare" och "osanningsmänniskor" som assisterade av "bakdantare", "belackare" och "rallbyttor" förstörde folks goda namn och rykte. Till detta kan läggas "ordätaren" som bröt sina löften och "tubbaren" och "rofferskan" som med lock och pock drog andras tjänstefolk till sig. Oavsett om tillmälena i juridisk mening betecknades som "håniske ord" eller okvädingsord som går på heder och ära, så upplevdes denna katalog av invektiv uppenbarligen som förolämpande. I lagtexter och rättspraxis stadgas på motsvarande sätt förlust av ära för obevisliga beskyllningar, ryktes-spridning, fusk, förfalskningar, bedrägeri och förräderi.³³

Tjuv och skälm

Med detta som bakgrund kan tjuvordet och dess koppling till *skälm* studeras närmare. Som okvädingsord hade tjuvordet sin grund i en lång historisk tradition av rättsligt sanktionerade tillmälen och förödmjukande bestraffningar. Det

---

³³ Förutom vid ärekränkning stadgar stadslagen äreröriga böter för den som fuskar med mått, förfalskar bomärken, undanhåller egendom eller tjänare från beskattning (Konungsb. XVI, XVII, XX). I landslagen utdöms på motsvarande sätt äreröriga böter för den som river eller flyttar rå (Byggn.b. 27), för crimen falsi: "när någon på bedrägligt vis förändrar något till en annans förfång och skada" (Byggn.b. 63): undandrar sig skatt/svek vid skatteläggning (Kong.B 30). I 1734 års lag stadgas uttryckligen förlust av äran för den som beslås med förräderi (M:4), falskmynteri (M:7), förfalskning av mått och vikt (M:8), förfalskning och missbruk av annans namn och skrifter eller uppsåtligt spridande av rykten och lögnen om andra som går på liv eller ära (M:60). Se även Göran Inger, *Vanfnejd*, Stockholm 2001, s. 137–141, 158–167.

inledande ordspråket i Hälsingelagen illustreras i stadslagens tjuvabalk av en bild som visar en hängd man med bakbundna händer och en bindel för ögonen. Orden i de två omgivande språkbanden till höger och vänster lyder: "Aga bondabarn i tid, då kommer [det] ej hit" respektive "Levde utan aga, ty [därför] haver denna plåga". Den hängde tjuven vars döda kropp lämnades i galgen till allmänt beskådande att förtäras av fåglar och vädrets makter, utgjorde själva sinnebilden av den ärelöse som förverkat all rätt som en värdig samhällsmedlem. När tjuven inte avrättades markerades ärelösheten i stället ända fram till 1500-talets slut med hudstrykning och ett eller bägge öronens avskärande.³⁴ Stympningsstraffet tillämpades inte längre under 1600-talet men hängning och det ytterst nesliga straffet att piskas offentligt av bödeln kvarstod för grov eller upprepad stöld. Under landskapslagarnas tid dömdes även den skyldige att "heta tjuv".³⁵ *Tjuv* var med andra ord under medeltiden också ett officiellt pålagt öknamn. Fortfarande under 1600-talet kunde den som dömts för stöld saklöst förebrås detta (det vill säga kallas *tjuv*) även efter utståndet straff och kyrkoplikt (offentlig syndabekännelse och avlösning inför församlingen).³⁶

---

³⁴ Lizzie Carlsson, "De medeltida skamstraffen. Ett stycke svensk kulturhistoria" i *Rig* 1934, s. 133–136; Inger 2001, s. 145f.

³⁵ Torsten Wennström, *Tjuvnad och fornæmi. Rättsfilologiska studier i svenska landskapslag*, Lund 1936, s. 300f.

³⁶ *Swerikes riktes lands-lag*, 1726, tjuvabalken kap. 8, not c, s. 807, hänvisning till Kungl. Maj:ts brev till konsistoriet i Västerås 10/10 1699.

Bild 1. Illustration till tjuvabalken i Magnus Erikssons landslag ca 1430, Handskriftsvolym B 68, fol. 141r. Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva.

Den lexikala definitionen av *tjuv* är enligt SO en person som tillägnat sig annans egendom på ett olovligt sätt. Att detta skett i lönnedom framhålls särskilt i äldre tradition.³⁷ I okvädandet användes tjuvordet både i anslutning till misstankar om olovliga tillgrepp och i en vidare bemärkelse. Hustru Britta beklagade sig att hon i en konflikt med sin syster och sväger blivit kallad "gärdsletjuv" (gärdsgårdstjuv) för att hon råkat ta upp en liten käpp när hon samlade spån i en säck.³⁸ En laga dom om pant väckte upprörda känslor och avfärdades som en "tjuvedom".³⁹ Andra gånger handlade det om till synes bagateller i dryckeslag och kortspel: "du har tappat som en tjuv" (stadskassören Grijs till källarsvennen som bara fyllt ölstopet till hälften), "du gav kortet "som en tjuv" (anklagelse om fusk i kortspel).⁴⁰ Det som påstods vara stulet behövde inte nödvändigtvis vara av materiell art: "han skall vara själv en tjuv därför att han stjal hennes ärliga namn och goda rykte bort".⁴¹ Att kallas *tjuv* handlade lika mycket om personlig karaktär och social status som om påstådda gärningar: "Min man är en ärlig karl och betrodd, inte tager han och stjal yxor i gårdarna som din man" (hustru Brita till hustru Malin på en brygga i Gävle).⁴²

---

³⁷ Svenska Akademiens ordböcker: <https://svenska.se>; K. F. Söderwall *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*, Lund 1884–1973, s. 708: "the äru tiufva, androm afhända lönliska sit goz utan äghanda wit ok wilia".

³⁸ RA, Marieberg, Gävle stads kämnärsrätt 23/1 1668.

³⁹ RA, Härnösand, Ångermanlands domsaga, Ramsele 22/1 1668.

⁴⁰ RA, Marieberg, Gävle stads rådstugurätt 21/2 166; Härnösands stads rådstugurätt 18/3 1685.

⁴¹ RA, Marieberg, Gävle stads kämnärsrätt 19/5 1668.

⁴² RA, Marieberg, Gävle stads kämnärsrätt 22/4 1668.

Det är här som skälmen kommer in. *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (SO) uppger bedragare av mer oskyldigt slag som ordets moderna betydelse. *Svenska Akademiens ordlista* (SAOL) fyller på med 'skojare' och 'spjuver' På 1600-talet uppfattades skälmen som allt annat än oskyldig och spjuveraktig. En skälm var enligt SAOB tvärtom en ytterst obehaglig figur, en opålitlig, skrupelfri, svekfull, skurkaktig person, en bedragare och förrädare.⁴³ I 1683 års krigsartiklar stadgas att den som tar till flykten i strid "må saklöst ihjälslås" och om han undkommer ska han "dömas och utropas offentligen för en skälm".⁴⁴ Som okvädingsord användes *skälm* oftast i par med *tjuv*. Med skälmen kompletterades tjovens fräcka tillgrepp med lögn och bedrägeri. Att säga att någon har sagt, gjort eller ljugit "som en tjuv och skälm" är ett av okvädanderetorikens standarduttryck.⁴⁵ Intriger och att utså split var något av skälmens specialitet. Gästgivaren Anders Ertz kallades en "satans skälm" som "intalt Älands byamän" att förstöra Jonas Brandts och Erik Linds hammare i Älandsån.⁴⁶ Hustru Margareta beskyllde Elias Grubb för att ha gjort henne ett "skälmestycke" genom att riva ned gårdsgården och släppa in sin häst på hennes vret.⁴⁷ Svefullheten hörde också hit. Om Erich Jönsson Stoor hette det att han

---

⁴³ *Svenska Akademiens ordböcker*: <https://svenska.se>.

⁴⁴ Kongl. Maj:ts Krigsartiklar 1683 i Johan Schmedeman (red.), *Kongl. stadgar, förordningar, bref och resolutioner, ifrån åhr 1528. in til 1701*, Del 1, Stockholm 1706, §67, s. 813.

⁴⁵ Exempel: RA, Marieberg, Gävle stads kämnärsrätt, 15/10 1667; Härnösands rådstugurätt 4/12 1749; RA, Härnösand, Hälsinglands domsaga, Bjuråker 12/9 1749.

⁴⁶ RA, Härnösand, Ångermanlands domsaga, Säbrå 5/10 1748.

⁴⁷ RA, Marieberg, Gävle stads rådstugurätt 11/9 1667.

”gjorde sig till en skälm och ordätare” (en som inte håller ord) när han övergav hustru och barn.⁴⁸ Och om skräddaren Hans Axelsson sades det likaså att han ”drog bort som en skälm” från ”konan” och det barn han blivit far till.⁴⁹ Skälmen associerades än värre med ojusthet och brutal hjärtlöshet. ”Du slog mig som en skälm och en skälm ästu” (kopparslagaren Easias efter att ha blivit slagen blodig av Elias Grubb i ett oförberett ögonblick).⁵⁰ Inte ens samhällets svagaste kunde förvänta någon misskund: han har handlat ”emot änkor och faderlösa barn[...]som en tjuv och skälm” (nämndemannen Lars Larsson om Jonas Johansson i Sunnansjö).⁵¹ Uttrycket ”tjuv följer skälm i skjutsfärd” röjer skälmordets centrala betydelse och ger samtidigt en sorts rangordning av oärligheten – först kommer skälmen och sedan tjuven.⁵² Skälmen framstår med andra ord i okvädesretoriken som oärlighetens värsting eller som det uttrycktes av borgaren Westberg i Härnösand: ”det vore bättre att tjäna en ärlig karl än en tjuv, ...[men] fast [ännu] bättre är tjäna en ärlig karl än en skälm”.⁵³

---

⁴⁸ RA, Marieberg, Gävle stads rådstugurätt 3/7 1667.

⁴⁹ RA, Härnösand, Ångermanlands domsaga, Säbrå 1/12 1669.

⁵⁰ RA, Marieberg, Gävle stads kämnärsrätt 15/10 1667.

⁵¹ RA, Härnösand, Hälsinglands domsaga, Mo 18/2 1748.

⁵² RA, Marieberg, Gävle stads rådstugurätt 21/2 1666.

⁵³ RA, Härnösand, Ångermanlands domsaga, Ramsele 12/1 1745.

Manligt och kvinnligt, kön och sexualitet

*Skäl*m var som redan nämnts ett exklusivt manligt okvädingsord. En möjlig förklaring är att skälmen framför allt associerades med offentlighetens sfär av myndiga förtroenden, avtal och plikter dit kvinnan formellt inte hade tillträde. Det rörde tillvitelser om falska vittnesmål, räkningar, syneförrättningar och bokföringar, som kunde rikta sig mot tolvmän, lantmätare och syneförrättare.⁵⁴ Men också som visats, mannens myndighet och ansvar för hustru och barn. Kvinnors svek och bedrägeri handlade i stället om utomäktenskaplig sexualitet och graviditet. Det illustreras på motsvarande sätt som tjuvens öde i den medeltida landslagens högmålsbalk. Barnet vädjar om sitt liv med orden "kära moder". Modern svarar: "Om jag vill unna dig ditt liv, då kallas jag lösaktig kvinna".

---

⁵⁴ Exempel: RA, Härnösand, Ångermanlands domsaga, Sollefteå 28/1 1665; Säbrå 4/10 1666; Hälsinglands domsaga, Delsbo 22/9 1747.

Bild 2. Illustration till högmålsbalken i Magnus Erikssons landslag ca 1430, Handskriftsvolym B 68, fol. 114v. Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva.

Okvädingsordet *hora* i betydelsen 'äktenskapsbryterska' och 'ogift mor' har precis som *tjuv* en lång historia av skam och vanärande straff. Även horan kunde stympas under medeltiden med näsans och hårets avskärande, och under 1600-talet var det i stor utsträckning ogifta mödrar som ensamma tvingades stå på pliktballen i kyrkan medan barnafadern uteblev eller svor sig fri.⁵⁵ Till skillnad från tjuven fick detta dock inte förevitas henne efteråt.⁵⁶ En dubbelmoral som dömde kvinnors okyskhet hårdare än mäns, framkommer tydligt i okvädandet. Ett särskilt belysande fall från 1662 gällde lokalsamhällets högre skikt. Härnösandslektorn Peder Nenzelius hustru hade kallats "hor-Brita" av barberarens hustru Gertrud för att hon en morgon under makens frånvaro befanns ha vistats i enrum med den ogifte Härnösandslektorn Zacharias Plantin. Även Plantin hade fått hennes starka förebråelser: "det anstår icke väl en ärlig karl att ligga och hora med en annars mans hustru". Men största skammen gav hon hustrun: "dock kan en karl bära sin hatt lika högt; men det är större nesa och skam för en ärlig mans hustru". Till ett annat vittne skulle hustru Gertrud ha utlåtit sig att "det är icke stort åt för en ogifter karl; ty han bär sin hatt lika högt; men det är större skam för en gift mans hustru."⁵⁷ Omdömet om Plantin hade förstås varit mycket hårdare om han varit gift, men dubbelmoralen är ändå tydlig. Kvinnlig okyskhet var alltid negativ, manlig ävenså ur ett lutherskt moralperspektiv men samtidigt hörde det mannen

---

⁵⁵ Carlsson 1934, s. 131f., 136.

⁵⁶ *Kongl. Maj:ts Kyrkolag och ordning anno 1686* i Johan Schmedeman (red.), *Kongl. stadgar, förordningar, bref och resolutioner, ifrån åhr 1528. in til 1701*, Del 1, Stockholm 1706, kap. IX, §5, s. 1059.

⁵⁷ RA, Marieberg, Härnösands rådstugurätt 17/2 1662.

till att ta sexuella initiativ. När straffet för hor diskuterades i lagkommissionen hävdades att kvinnan borde straffas hårdare än mannen eftersom hon begår "furtum, crimen falsi, plagium" i anseende till mannen och dess arvingar.⁵⁸ Kvinnans hor var alltså redan till sin natur ett sorts bedrägeri som vida översteg mannens otrohet. En seglivad föreställning, skulle det visa sig.⁵⁹

Förhållandet mellan könen följde sin egen hierarkiska logik av manlig överordning och kvinnlig underordning. Som visats var könsdikotomin mellan *hora* och *tjuv* inte absolut i okvädandet. En närmare granskning av kategorin "bedräglighet och falskhet" riktad mot män respektive mot kvinnor visar dock på skillnader. Skvaller framstår i okvädandet som något typiskt kvinnligt. Skvallrande kvinnor var ett återkommande motiv i såväl kyrkomålningar som i 1600- och 1700-talens populärtryck och diktning. I Olof Kolmodins *Biblisk Qwinno-Spegel* lyckönskas den man som får en kvinna "som kan tiga", men sådana kvinnor var inte lätta att hitta.⁶⁰ "Då Ursula kommer hop med Gertrud och Sibilla, så rall' och skvallra de" börjar gävlesonen Eric Wennaesius dikt "Uppå

---

⁵⁸ Wilhelm Sjögren (red.), *Förarbetena till Sveriges rikes lag 1686–1736*. 1, Lagkommissionens protokoll, 1686–1693, Uppsala 1900, 3/4 1690, s. 225.

⁵⁹ Jonas Liliequist, "Sexualiteten" i Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam (red.), *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, Möklinta 2006, s. 180.

⁶⁰ Olof Kolmodin, *Biblisk qwinno-spegel*, Stockholm 1750, s. 293.

några skvallertaskor” från andra hälften av 1600-talet.⁶¹ Kvinnor hölls för att vara lösmynta och skvalleraktiga av naturen: ”Kvinnan kan illa tiga.” – ”Ty det man förtror en part kvinnfolk är [som att] gömma guld under geterumpa”.⁶² Okvädingsord som *rallkärring*, *skvaller-* och *rallbytta* riktades dock både mot män och kvinnor. För en man blev detta dubbelbelysande. Så fick till exempel stadstjänaren Isak Solin heta ”rallkärring” och snickaren Olof Botvidsson ”kärringelof” för att han ”la sig i kärringeraller och skvaller”.⁶³ Enligt den manliga dubbelmoralens logik var detta förstås något löjeväckande. En man tappade prestige genom att förknippas med vad som hölls för att vara typiskt kvinnliga egenskaper. Likaså kunde antydningar om hustruns dominans över mannen väcka löje. När kyrkoherden Erich Hofnerus förmanade svärsonen att förhålla sig bättre mot sin hustru (det vill säga kyrkoherdens dotter) blev han kallad ”rumpekrypare”. ”Ty du kryper i rumpan på kärringen din”.⁶⁴ En kvinna kunde som redan sagts inte bli okvädad som *skälm* men en man kunde kallas både *kärring*, *kona* och *hora* och inte minst med ord för de kvinnliga genitalierna. Det höga talet för okvädingsord riktade mot män på temat kön och sexualitet som

---

⁶¹ Eric Wennæus, ”Vppå några Sqvallertaskor” i Ingeborg Nordin-Grip (red.), *Skrifter av Eric Wennæus* Uppsala 1934, sonett nr 98; för skvallermotiv i kyrkmålningar och kistebrev, se Nils-Arvid Bringéus *Bildlore. Studiet av folkliga bildbudskap*, Stockholm 1981, s. 26f.

⁶² Grubb 1676, s. 677.

⁶³ RA, Härnösand, Härnösands rådstugurätt 8/11 1746; RA, Marieberg, Gävle stads kämnärsrätt 22/11 1668.

⁶⁴ RA, Härnösand, Hälsinglands domsaga, Norrala och Tröne 22/11 1666.

näst största kategori, kan vara ägnat att väcka en viss förvåning. En betydande andel av denna kategori utgjordes dock av ordet *fitta* och ytterligare några av *märefitta* (*märe'märr'* och *hundsfoft* ('hundfitta' medan *horkarl* och *horejägare* bara förekommer enstaka gånger. De manliga genitalierna omnämns å andra sidan endast ett par gånger i okväden mot kvinnor och då i syfte att framhäva den okvädades sexuella omoral. Således yttrade sig en hustru till en piga som vägrade maka på sig i kyrkbänken: "Om kuken kommo så finge han väl rum".⁶⁵ I en motstämning (se ovan nämndemannen Lars Larsson mot Jonas Johansson i Sunnansjö) klagade Jonas Johansson å sin pigas vägar att Lars Larssons son sagt att "hon tjänar på öra och kukar".⁶⁶

De sexuella okvädena följde som sagt sin egen hierarkiska logik med olika måttstockar för män och kvinnor. Handlade det då också om olika sorters ära och öra? Eller hade tjuven, skälmen och horan något gemensamt? Hustru "Anna Lars Anderssons" från Gävle förklarade att Elias Grubb kallat henne *hora* "och då kallade jag honom för tjuv och skälm till dess han [...] kunde bevisa [mig] horestycke".⁶⁷ Detta var ett vanligt sätt att bemöta okvädingsord från män men som också kunde vändas om då okvädaren var kvinna. Måns Skraddare som instämmts av hustru Ingrid "salig Joen Olofssons", yttrade sig inför rätten att "eftersom hon kallade honom en tjuv och skälm så hade han kallat henne en hora till

---

⁶⁵ RA, Härnösand, Ångermanlands domsaga, Boteå 28/1 1748.

⁶⁶ RA, Härnösand, Hälsinglands domsaga, Mo 18/4 1748.

⁶⁷ RA, Marieberg, Gävle stads kämnärsrätt 17/10 1665.

dess hon bevisar honom tjuv eller skälmstycke".⁶⁸ Den manlige okvädaren förolämpades genom att liknas vid en tjuv och skälm, den kvinnliga vid en hora. Kontrasten ser ut att befastas. Men man skulle också kunna se det som att horans och tjuvens utlåtelse likställdes som lika lite värda. Att även horan förknippades med oärlighet i betydelsen lögnaktig och bedräglig framgår i okvädesretoriken. Erich Tegelslagares hustru blev kallad "hora och tjuv" av Anders Hans änka för att hon "bedragit [lurat] kyrkoherdens drängar och tubbat [förlett dem att lämna ifrån sig] säd av dem". Hon gav svar på tal med orden "du skall vara en hora till dess du bevisar mig tjuvestycke".⁶⁹ Horans och tjuvens bedrägliga karaktärer smälter ihop. Hustru Karin beklagade sig över att Peder Larsson i Mellanbyn sagt att hon har en "horemun". Orsaken var svarade Peder att hon hade givit honom öknamn.⁷⁰

Sammankopplingen mellan hora, förtal, skvaller och lögn förstärktes genom okvädingsord som *rallhora* och *ljughora* och i uttryck som "du lög som en hora" och "du har ljugit som en hora och en tjuv".⁷¹ En horas ord hade inget bevisvärde eller som Elias Grubb uttryckte det "en hora skolat det honom bevisa hava gjort".⁷²

Horordet kunde också användas för att ifrågasätta en mans myndighet. I ett bråk om turordningen för att väga järn

---

⁶⁸ Gävle stads rådstugurätt 9/7 1636 i Erik Brännman och Arne Lenner (red.), *Gävle stads dombok 1631–1639*, Gävle 1982, s. 171.

⁶⁹ RA, Marieberg, Gävle stads rådstugurätt 1/4 1668.

⁷⁰ RA, Härnösand, Hälsinglands domsaga, Norrbo och Bjuråker 18/2 1666.

⁷¹ RA, Marieberg, Gävle stads rådstugurätt 4/7 1668; Gävle stads kämnersrätt 19/5 1668.

⁷² RA, Marieberg, Gävle stads rådstugurätt 11/9 1667.

hävdade Per Nilsson Hörn att Per Snifs hade företrädde eftersom han satt i rätten. "Du sitter och i rätten; och är likväl en hora" fick han till svar.⁷³

Slutord

För att återvända till frågan om ärlighetens och oärlighetens historiska innebörd och hur den skiljer sig från en modern uppfattning, så är svaret att såväl ärligheten som oärligheten hade en vidare men inte i grunden annorlunda innebörd än i dag. Den stora skillnaden är att äran i 1600- och 1700-talens samhälle angick en individs hela person från det sociala anseendet till den personliga integriteten och rätten att bemötas med respekt av andra. En fläck på äran innebar att denna rätt naggades i kanten och i värsta fall gick helt förlorad. Först som en inskränkning av rätten att vittna och föra sin talan, sedan i allvarligare fall som social marginalisering och stigmatisering. Att allt detta okvädande och munhuggande utspelade sig mot bakgrund av offentliga och vanärande kropps- och skamstraff, får inte heller glömmas bort. Samtidigt erbjöd rätten i staden och på landet ett forum både för att försvara sin ära och för att ta tillbaka ärekränkande ord och tillvitelser som sagts i stundens hetta. Även om 1600- och 1700-talens oärlighetsuppfattning var djupare förankrad i stereotypa karaktärer som tjuven, skälmen och horan så var den centrala innebörden den samma som i dag – att inte tala sanning, att lura och bedra, att inte agera öppet. I detta avse-

---

⁷³ RA, Marieberg, Gävle stads rådstugurätt 1/8 1666.

ende var tjuven, skälmen och horan lika goda företrädare eller som det heter i ett dåtida ordspråk "Om en hora mig lastar eller en tjuv mig rosar, aktar jag lika mycket".⁷⁴

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Riksarkivet, Marieberg:

Svea Hovrätt, Advokatfiskalens arkiv, Renoverade domböcker, Gävleborg vol. 14–18.

Riksarkivet, Härnösand:

Härnösand stad

Rådhusrättens och magistratens arkiv, A Domböcker och protokoll.

Ångermanlands domsagas arkiv, A Domböcker och protokoll.

Gävle stad

Rådhusrättens och magistratens arkiv, A Domböcker och protokoll.

Kämmnarsrättens arkiv, AI Domböcker.

Hälsinglands domsagas häradsrättsarkiv, A I Domböcker för 1948.

Tryckta källor

Almquist, Jan-Eric (red.), *Johan Skyttes kommentar till den svenska stadsrätten i ny omarbetad upplaga*, Stockholm 1962.

Brännman, Erik och Lenner, Arne (red.), *Gävle stads dombok 1631–1639*, Gävle 1982.

---

⁷⁴ Christofer Larsson, Grubbe *Penu Proverbiale*, Stockholm 1673, s. 904.

- Ehrenstråle, David, *Inledning til then swenska jurisprudentiam criminalem*, Lund 1756.
- Grubbe, Christofer Larsson, *Penu Proverbiale*, Stockholm 1665.
- Holmbäck, Åke och Wessén, Elias (red.), *Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Ser. 5 Äldre västgötalagen, Yngre västgötalagen, Smålandslagens kyrkobalk och Bjärköarätten*, Stockholm 1946.
- Kloot, Claudius, *Lagfarenhetsspegel*, Göteborg 1676.
- Kolmodin, Olof, *Biblsk qwinno-spegel*, Stockholm 1750.
- Nordin-Grip, Ingeborg (red.), *Skrifter av Eric Wennæus*, Uppsala 1934.
- Noreen, Adolf och Schück, Henrik (red.), "1500- och 1600-talens visböcker" i *Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif. Bihang II*, Stockholm & Uppsala 1884–1894.
- Schmedeman, Johan (red.), *Kongl. stadgar, förordningar, bref och resolutioner, ifrån åhr 1528. in til 1701*, Stockholm 1706.
- Sjögren, Wilhelm (red.), *Förarbetena till Sveriges rikes lag 1686–1736. 1, Lagkommissionens protokoll, 1686–1693*, Uppsala 1900.
- Swerikes rijkes lands-lag...åhr 1608 af trycket utgången. Nu å nyo andra gången med anmärckningar uplagd*, Petter Abrahamsson (red.), Stockholm 1726.
- Sveriges Rikes Lag gillad och antagen på riksdagen år 1734*, Stockholm 1934.
- Swerikes stadz-lagh, vthgången af trycket åhr 1618. Nu åter å nyo med anmärckningar vplagd*, Israel Arnell (red.), Stockholm 1730.
- Wolff, Emil (red.), *Riksrådet Johan Skyttes kommentar till Stadslagen med inledning och anmärckningar utgifven av Emil Wolff*, Göteborg 1905.

Ordböcker

- Dahlgren, F. A., *Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket från och med 1500-talets andra årtionde*, Lund 1914–1916.
- Hellquist, Elof, *Svensk etymologisk ordbok*, Lund 1922.
- Svenska Akademiens Ordbok (SAOB)*: <https://svenska.se>.
- Svenska Akademiens Ordlista (SAOL)*: <https://svenska.se>.
- Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien (SO)*: <https://svenska.se>.
- Söderwall, K. F., *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*, Lund 1884–1973.

Litteratur

- Andersson, Hans, "Bland tjuvkonor och hundsfottar. Hedersuppfattningen i stormaktstidens Stockholm" i *Karolinska förbundets årsbok* 1994, Lund 1996, s. 14–36.
- Bodensten, Erik, "Heder och ära i tidigmodern politisk offentlighet" i Leif Runefelt & Oskar Sjöström (red.), *Förmoderna offentligheter. Arenor och uttryck för politisk debatt 1550–1830*, Lund 2014, s. 129–145.
- Bringéus, Nils-Arvid, *Bildlore. Studiet av folkliga bildbudskap*, Stockholm.
- Carlsson, Lizzie, "De medeltida skamstraffen. Ett stycke svensk kulturhistoria" i *Rig* 1934, s. 133–136.
- Henning, Samuel, "'Den agelös lever, han ärelös dör'. Ett inlägg i diskussionen om Hälsingelagens språkproblem" i *Acta Philologica Scandinavica*, Bd 6 1931/32, s. 75–90.
- Delblanc, Sven, *Ära och minne. Studier kring ett motivkomplex i 1700-talets litteratur*, Stockholm 1965.
- Falk, Erik, *Verbala förolämpningar i 1630-talets Uppsala. En historisk talaktsanalys*, Uppsala 2011.
- Inger, Göran, *Vanfrejd*, Stockholm 2001.
- Jarrick, Arne & Söderberg, Johan, *Odygd och vanära. Folk och brott i gamla Stockholm*, Stockholm 1998.
- Liliequist, Jonas, "Sexualiteten" i Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam (red.), *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*. Möklinta 2006, s. 167–207.
- Lindstedt Cronberg, Marie, *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880*, Lund 1997.
- Lindstedt Cronberg, Marie, "Heder och ära i tidigmodern tid" i Marie Lindstedt Cronberg & Catharina Stenqvist (red.), *Förmoderna livshållningar. Dygder, värden och kunskapsvägar från antiken till upplysningen*, Lund 2008, s. 117–138.
- Sandmo, Erling, *Voldssamfundets undergang: om disiplineringen av Norge på 1600-tallet*, Oslo 1999.
- Stewart, Frank Henderson, *Honor*, Chicago & London 1994.
- Tunefalk, Martin, *Äreminnen. Personmedaljer och social status i Sverige cirka 1650–1900*, Lund 2015.

Weber, Max, *Ekonomi och samhälle. Förståendesociologins grunder 1*, Lund 1983.

Wennström, Torsten, *Tjuvnad och fornæmi. Rättsfilologiska studier i svenska landskapslagar*, Lund 1936.

ULF LUNDSTRÖM

Mångberget, Tämnet och Våmhålet

Några ortnamn som innehåller ord för
'mage'

Bland våra ortnamn är det inte ovanligt att ett namn associerar till något annat, till exempel kroppsdelar. Höjder kan innehålla *huoud* som i namn vanligen syftar på ett runt berg. Andra sådana ord för kroppsdelar är *knä* och *rygg*. Vad som torde vara mindre känt att några namn kopplar till inre organ hos djur. Bakgrunden är att i det äldre bondesamhället var de flesta personer bekanta med hur djurens inre organ såg ut. Redan som barn hade man upplevt slakt varför djurens anatomi var ett känt område. I denna lilla artikel kommer några exempel från Västerbotten.

Mångberget

I övre Kågedalen, Skellefteå, finns namnet *Mångberget* vilket sannolikt är en ellips av ett längre *Mångfallberget* som har varit namnet på en kronopark i närheten av Mångberget. I namnet ingår skelleftemålets *mångfåll* n. 'bladmage hos idisslare,

mångfålla'.¹ Ordet *mångfålla* f. finns belagt i större delen av landet² utom i Bohuslän, Dalsland, Gotland och Medelpad. Mångberget i Kågedalen kännetecknas av många "grovor", dvs. dalgångar³, och mycket kuperad mark⁴, vilket även bekräftas av topografiska kartan Tk 23K SV. Jfr *Mångfallberget* i Vilhelmina, Lappland⁵, som jämförs med en bladmage som har "många hålor och genomgångar mellan dessa"⁶. Berget i Vilhelmina är sönderskuret av en mängd dalar och sänkor där man kan gå vilse.

Kronoparken intill Mångberget i övre Kågedalen heter *Mångfallberget* och från denna kronopark avdelades marken Mångberget och överfördes till Kåge år 1863. Där har funnits en numera öde boplatz, *Mångbergshusen*. Namnet *Mångberget* är troligen en mellanledsellips av ett *Mångfallberget*, dvs. där *-fall-* har fallit bort. Ett annat namn *Mångfallberget* finns söder om Bastunäs (strax norr om Boliden) där namnet 1848 skrivs *Mångfaldsberget*⁷. I Stensele finns ett *Mångfallberget* som uppges vara veckigt och ojämnt och som därför har jämförts med bladmagen.⁸

---

¹ J. V. Lindgren, *Ordbok över Burträskmålet*. Utg. av D. O. och Margareta Zetterholm, Uppsala 1940, s. 97.

² ULMA; Johan Ernst Rietz, *Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket, 1–2, Malmö 1862–67*. [Fotolitografisk reproduktion, Lund 1962.], s. 428b.

³ Lars-Olof Lundström, telefonsamtal 25/9 2018.

⁴ Berner Andersson, telefonsamtal 26/9 2018.

⁵ Olof Petter Pettersson, *Gamla byar i Vilhelmina. 3. Skogstrakten i öster och Volgsjötrakten*. Utg. av Herman Geijer och Karl-Hampus Dahlstedt, Stockholm 1946, s. 94.

⁶ Ortnamnarkivet i Uppsala vid Institutet för språk och folkminnen.

⁷ LMA 24-SKE-LL28.

⁸ Thorbjörn Elisasson 1934, OAU.

Tämmet

Tämmet i Boviken, Skellefteå, är namnet på en tidigare rund tjärn som genom en bäck eller ett smalt sund stod i förbindelse med havet. Tjärnen är numera en sankmark. I namnet ingår ett element *tämba* f. 'säckformad havsvik' som ingår i några namn i kustbyar i norra Västerbotten. Äldre belägg är *Temma* 1804, 1826 och *Tämme* 1832.⁹ Förändringen till *Tämmet* är en senare utveckling. I Yttervik i Bureå finns *Tämmviken* och i Avan, Byske, finns *Timträsket* och *Timman* (tidigare *Görjtamba* och *Tämbwijka*)¹⁰. Formen är *Göri Täma*¹¹. *Görjtamba* är 1717 en pås- eller magformig sjö. Namnelementet är även känt i Norrbotten där det enligt namn på kartor förmodligen har funnits ett appellativ **tämba* f. 'vik av viss (snarast rundad eller påsliknande?) form'¹². I norska dialekter finns ett motsvarande ord *temba* f. 'stort måltid' i Hardanger, 'opblaasthet (i magen)' i Indre Sogn.¹³ I nyisländska finns *pemba* f. 'Oppustning'.¹⁴ Namn med liknande innebörd är namn som är bildade till *våm(b)* f. 'kreatursmage'. Detta ord kan användas om berg eller holmar med rundad form, om små runda tjärnar samt om vikar. I Västerbotten finns ängsnamnet *Våmhålet* i Tuvträsk, Lycksele.¹⁵

⁹ LSA Z24 24:2, LSA Z24 24:4 resp. LMA 24-SKE-668.

¹⁰ 1717 LMV Z5 54:1.

¹¹ 1793 LMA 24-BYK-CC27.

¹² Torsten Bucht, "Tämban (Tämman). Ett norrbottniskt naturnamn" i *Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning* 1938, s. 124ff.

¹³ Alf Torp, *Nynorsk etymologisk ordbok*, Kristiania 1919, s. 778f.

¹⁴ Sigfús Blöndal, *Íslensk-dönsk orðabók. Islandsk-dansk ordbog*, Reykjavík 1920–1924, s. 969.

¹⁵ OAU.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

LMA = Lantmäterimyndighetens arkiv, Lantmäteriet. [Ingår även i databasen Historiska kartor; <http://www.lantmateriet.se/>]

LSA = Lantmäteristyrelsens arkiv, Lantmäteriet. [Ingår även i databasen Historiska kartor; <http://www.lantmateriet.se/>]

OAU = Ortnamnsarkivet i Uppsala. Numera: NAU vid ISOF, Uppsala.

ULMA = Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Numera: DFU vid ISOF, Uppsala.

Muntliga källor

Andersson, Berner, Byske. Född i Västbäck, Skellefteå 1922. Telefonsamtal 26/9 2018.

Lundström, Lars-Olof, Kåge. Född i Kåge, Skellefteå 1947. Telefonsamtal 25/9 2018.

Litteratur

Bucht, Torsten, "Tämban (Tämman). Ett norrbottniskt naturnamn" i *Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning* 1938, s. 124–128.

Blöndal, Sigfús, *Íslensk-dönsk orðabók. Islandsk-dansk ordbog*, Reykjavík 1920–1924.

Ek = [med bladbeteckning] = ekonomisk karta över Sverige. Utgivna 1957–1960.

Lindgren, J. V., *Ordbok över Burträskmålet. Utg. av D. O. och Margareta Zetterholm*. Uppsala 1940.

Pettersson, Olof Petter, *Gamla byar i Vilhelmina. 3. Skogstrakten i öster och Volgsjötrakten. Utg. av Herman Geijer och Karl-Hampus Dahlstedt*, Stockholm 1946.

Rietz, Johan Ernst, *Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogenspråket, 1–2, Malmö 1862–67*. [Fotolitografisk reproduktion, Lund 1962.]

Tk = Topografisk karta över Sverige. Skala 1:50 000. Statens lantmäteriverk. Utgivna 1975–1980.

Torp, Alf, *Nynorsk etymologisk ordbok*, Kristiania 1919.

SIV REHN

”Patronen i Ånäset”

Familjen Rydin och Stenfors gård under 1800-talets senare del

När J. O. Rydin, en 33-årig man född i Månstads församling i Älvsborgs län, anlände till Umeå i december 1854 hittade han relativt snart sin roll bland de styrande i staden och i afärlivet.¹ Inom två decennier kom han att nå positionen som en av Västerbottens Mellanbygds mest välbärgade personer.² Vilken kunskap och vilka kontakter sökte han för att nå denna position? Hur såg hans chefs- och ledarskapsroll ut och vilka beslut fattade han när personliga tragedier stod för dörren? I det följande kommer hans och hans familjs livshistoria att berättas och dessa frågor belysas.

---

¹ Johan Olof Rydin föddes 4/2 1821 i Rösered, Månstad (Landsarkivet i Göteborg (GLA), Månstads kyrkoarkiv, C:2 (1815–1860), födelsenotis 4/2 1821). Hans föräldrar var åbon Anders Rydin (1794–1858) och dennes hustru Catharina Olofsdotter (1788–1854). Modern dog således samma år som J. O. Rydin flyttade till Umeå (GLA, Månstads kyrkoarkiv, A1:4 (1831–1850), s. 67; A1:5 (1850–1858), s. 34).

² Västerbottens s.k. Mellanbygd är bygden mellan Umeå och Skellefteå stad.

Officiella uppdrag och ett handelsbolag med brodern Carl

J. O. Rydin anlände till Umeå från Borås sent på hösten 1854 och fick tidigt kontakt med handlanden konsul Lars Glas, en av stadens främsta handelsmän och redare. Glas ägde ett av stadens tre skeppsvarv på Teg.

Troligen var det genom denne som Rydin år 1857 fick uppdraget som suppleant i Sparbankens nyinrättade filialbank i Umeå och i december 1862 blev utsedd till ledamot i stadsfullmäktige.³ Fullmäktiges första sammanträden blev en prövning och lärotid för alla parter. Här vädrades personliga motsättningar och fullmäktiges ordförande kaptenen Harald Hjärne möttes med "starkt klander för sitt alltför självständiga uppträdande". Bland kritikerna märktes Rydin och lektor Grenholm, den senare genom "hårdtagne sofismer och hätska utfall" samt Rydin genom det "lika andefattiga, som lättsinniga ordfall han även tillät sig i förnärmande syfte".⁴

De officiella uppdragen var viktiga då de gav status och nya kontakter, men det var handelsbolaget som Rydin startade år 1860 som kom att bli grundstenen i hans verksamhet. När J. O. Rydins yngre broder Carl (f. 1823) kom till Umeå 1866 välkomnades denne till handelsbolaget. Under de påföljande 39 åren skulle de båda bilda "handelshuset Rydin"

---

³ Birger Steckzén, *Umeå Stads Historia 1588–1888*, Umeå 1922, s. 372 och 395f.

⁴ Steckzén 1922, s. 395f.

men de blev aldrig jämbördiga parter inom bolaget. Med boenden på cirka åtta mils avstånd från varandra, utvecklade bröderna olika och delvis komplementära roller.

Bild 1. Porträtt J. O. Rydin. Johan Olof Rydin (1821–1905), kallad "Patron Rydin". Bildkälla: *Västerbotten, tidskrift för Västerbottens läns hushållningssällskap och skogsstyrelse* nr 5 1957.

Kvarteren söder om rådhuset ned mot älven, bland dem kvarteret Herkules, låg inom handelsmännens område. Här bodde Carl Rydin under 1870- och 1880-talen. Strax intill låg kvarteret Polstjärnan med Fahlstedtska gården där J. O. Rydin och hans hushållerska och barn bosatte sig under 1850-talets sista år. Inom detta område låg ett 20-tal handelsgårdar tätt intill varandra med varierande specialiteter. En av dessa gårdar tillhörde handlanden Fahlstedt som något år tidigare varit ansvarig för ett av stadens båda utskänkingsställen.

Det andra sköttes då av garvaren Ruckman. Dessutom fanns fyra utminuteringsställen, lokaler med rättigheter att servera sprit, som inropats av konsul Glas. Brännvinet tillverkades under denna period vid ett ångbränneri i Västtegs by.⁵

Älven var – innan Umeå fick sin järnväg år 1896 – den naturliga kommunikationsleden till och från staden. Längs älvsstranden låg sjöbodrar och magasin för handel och sjöfart. Stadens centrala delar hade detta utseende fram till den stora stadsbranden 1888.⁶

En personlig tragedi och flytt till Grisbacka

Till synes framgångsrik levde den medelålders handlanden Rydin sina första år i Umeå stad, men i hans privata liv fanns även en annan verklighet. Efter ankomsten till staden tycks han relativt omgående ha inlett en relation med en piga han städslade, Anna Karolina Bäckman, senare antecknad som hans hushållerska.⁷ Under perioden 1855–1862 födde hon fyra barn, tre pojkar och en flicka. I födelse- och dopboken

---

⁵ Steckzén 1922, s. 470.

⁶ Karin Eriksson, *Studier i Umeå stads byggnadshistoria från 1621 till omkring 1895*, Umeå 1975, s. 79; Erik Thelaus, *Gamla vykort från Umeå, en bildsvit med text*, Umeå 1998, s. 92.

⁷ Landsarkivet i Härnösand (HLA), Umeå stadsförsamlings kyrkoarkiv, AI:11a (1853–1859), s. 29, 145; AI:12a (1860–1866), s. 42f. Anna Karolina Bäckman (f. 1823) hade sedan 1853 varit anställd som piga hos källarförestånderskan Gustava Hjerpe som under denna period innehade stadens gästgiveri och källare/krog på arrende (HLA, Umeå stadsförsamlings kyrkoarkiv, AI:11a, s. 152).

uppges endast moderns namn, hon var ogift och barnen antecknades som "oäkta".⁸ Fyra gånger besökte Anna Karolina församlingens präst och erhöll absolution, syndernas förlåtelse. I samband med det fjärde barnets födelse skriver prästen "absolution för 4:e resan lönskaläge".⁹ Men två av barnen avled i tidig ålder. Först förlorade Anna Karolina den drygt två månader gamle Carl Johan i januari 1860. Senast när den äldste sonen, den knappt nio-årige Olof Anton år 1864 dog i scharlakansfeber, förefaller det som att Rydin erkände sitt faderskap. Prästen kunde därmed anteckna såväl faderns som moderns namn när sonen registrerades i församlingens död- och begravningsbok.¹⁰

Den yngre brodern Carl Rydin hade nu även träffat en kvinna, prästdottern Augusta Amalia Söderlindh (f. 1838) från Vännäs. När de gifte sig ingick även J. O. Rydin och Anna Karolina Bäckman äktenskap. Därigenom legitimerades barnen och fick därmed samma juridiska status som om de varit födda inom äktenskapet. De båda paren vigdes den 2 december 1867 och J. O. Rydin flyttade nu med sin familj till en nyuppförd gård på Grisbacka, en singelbyggnad med

---

⁸ Den äldste i barnaskaran har J. O. Rydins yngre bror Carl antecknad bland sina faddrar.

⁹ Umeå stadsförsamlings kyrkoarkiv, AI:12a (1860–1866), s. 43. Två år senare, år 1864, upphörde lönskaläge att betraktas som ett brott för kvinnan (Robert Eckeryd, *Acceptans eller utstötning. Ogifta mödrar i Ångermanland 1860–1940*, Umeå 2017, s. 85).

¹⁰ HLA, Umeå stadsförsamlings kyrkoarkiv, F:I, dödnotis 12/6 1864. Faderskapet är inte antecknat i husförhörslängden (Umeå stadsförsamlings kyrkoarkiv, AI:12a (1860–1866), s. 43).

tre bostadsrum.¹¹ Sommaren därpå dog ytterligare ett barn, sonen Axel Conrad, i "kolerin" (barnkoleran) och tre av makarnas fyra barn var nu avlidna. Hösten 1869 lämnade makarna och det yngsta barnet, dottern Lina, gården på Grisbacka. Familjen fattade detta beslut trots att man under sommaren färdigställt – vad Rydin själv kallade "corps de logis" – en ny stor huvudbyggnad uppförd i timmer.¹² Familjen flyttade norrut och bosatte sig nu permanent på gården Stenfors i Änåset, Nysätra socken.¹³

Stenfors gård

På en konkursauktion år 1866, alltså samma år som Carl bjöds in till handelsbolaget, hade Rydin förvärvat Stenfors gård, den gård som familjen nu flyttade till. Här hade J. O. Rydin redan påbörjat förbättringar av såväl såg- som kvarnrörelsen och även utökat jordbruket. Tidvis hade man upp

---

¹¹ HLA, Umeå landsförsamlings kyrkoarkiv, AI:18f (1862–1868), s. 1521; Folkrorelsearkivet i Västerbotten, Handlingar rörande handlanden Carl Rydin, G:1 (1905–1908). Singelbyggnaden genomgick omfattande reparationer efter en brand i april 1876. Elden hade startat mellan taken, troligen genom spridning mellan bagarstugemuren och den närmast belägna kakelugnen. En brandförsäkring ersatte reparation och lösöre (*Umebladet* 21.4.1876).

¹² Byggnaden var inredd med sju rum på nedre botten samt två på vinden (Folkrorelsearkivet i Västerbotten, Handlingar rörande handlanden Carl Rydin, G:1 (1905–1908), brev från J. O. Rydin till Johan Broman, daterat 15/4 1905).

¹³ HLA, Nysätra kyrkoarkiv, AI:10b (1862–1873), s. 279; 11b (1874–1883), s. 316.

till 50 kor och 12 hästar på gården. Rydin bedrev dessutom en omfattande handel med skog och trävaror.¹⁴

Under 1870-talet lät han bygga en ny huvudbyggnad på Stenfors, en herrgård om 19 rum och kök. Via handelsbolaget i Umeå kunde man ordna varuleveranser till den handelsbod som Rydin lät uppföra i den storslagna herrgården. Dessutom fick Rydin med åren även ett antal officiella uppdrag, bland annat för Vägstyrelsen, Landstinget och Hushållningssällskapet.

Bild 2. Gården i Grisbacka, uppförd av J. O. Rydin år 1869. Från 1875 ägdes den av brodern Carl Rydin, vars hem den var under åren 1889 till 1905. Bilden är tagen ca 1900–1905. Fotoägare: Patrik Conradi, barnbarns barn till Carl Rydin.

---

¹⁴ *Västerbotten, tidskrift för Västerbottens läns Hushållningssällskap och Skogsvårdsstyrelse*, nr 5 1957, s. 119.

Den alltjämt utökande verksamheten innebar ett växande behov av arbetskraft. Under 1870-talet hade gården – enligt folkräkningen – endast två pigor, men ett decennium senare hade personalen utökats med två drängar, en rättare och en handelsbokhållare. Under 1890-talet, gårdens mest intensiva period, fanns behov av två handelsbokhållare och även en agronom.

Ånäset var under denna period ett växande samhälle be-
läget intill Flarkån och Kålabodaån, de två vattendrag som levererade timmer till Stenfors såg. Man hade nu post, krog, läkare och apotek samt under slutet av 1890-talet ett nytt tingshus under uppförande. Under detta decennium drogs även telefonledningar genom samhället och Rydin förärades med telefonnummer 1 i handelsboden på Stenfors.¹⁵

---

¹⁵ Stig Axel Eriksson & Gösta Öhlund, *Ånäset genom tiderna*, Bonässund 1997, s. 160.

Bild 3. Herrgårdsbyggnaden på Stenfors uppförd av J. O. Rydin på 1870-talet. På bilden från sekelskiftet 1900 syns Patron Rydin (t.v. intill hunden) och dottern Lina (längst t.h.) samt tjänstefolk.

Bild 4. Flygfoto från mitten av 1930-talet över Stenfors herrgård med ekonomibyggnader.

En snabb resa med häst och trilla

En muntlig tradition berättar om hur det ännu i slutet av 1860-talet kunde gå till vid Stenfors gård när J. O. Rydin begärde hjälp med svedjebränning av fältjägarårens soldater, som var förlagda på övningsheden Gumboda ca sex kilometer söder om Änåset.¹⁶ Sådan hjälp kunde, efter ansökan hos landshövdingen, beviljas privata/enskilda gårds- och godsägare fram till år 1818, men även därefter gjordes ibland undantag. Troligen hade J. O. Rydin hört talas om denna möjlighet och måhända tagit upp det med grannen, tillika kaptenen och kompanichefen Zacharias Edenqvist. Denne var chef för Bygdeå kompani under åren 1861–1870 och bosatt på arrendelägenheten Stensborg belägen på norra sidan av Flarkån, den å som skilde bostället från Rydins gård. Edenqvist var gift med en landshövdingedotter och hade som kompanichef god kunskap om den tjänstenivå där formellt beslut om en eventuell kommendering fattades.¹⁷

Rydin hade fått besked om att hjälp skulle erhållas och soldaterna anlände, men enligt den muntliga traditionen blev:

---

¹⁶ Eriksson & Öhlund 1997, s. 69.

¹⁷ Siv Rehn, *Gumboda Hed. Den indelte soldaten, verksamheten och bygden*, Stockholm 2007, s. 26–29, 127.

kaptenen för manskapet och Rydin osams och soldaterna började marschera tillbaka till Gumboda hed. Då tog Rydin sin snabba häst och trilla och reste till Umeå. Han utverkade ett dokument hos landshövdingen att militären skulle svedja och tvingade med stöd av detta militären tillbaka till Ånäset.¹⁸

Dispyten mellan officeren och J. O. Rydin på Stenfors var därmed avgjord.¹⁹

Oavsett om historien är sann eller inte så visar Rydins arkiverade brev att hans innehav av många och snabba hästar överensstämde med faktiska förhållanden. Hösten 1876 erhöll Rydin både statens och hushållningssällskapets högsta pris för en av dem, en hingst.²⁰

---

¹⁸ Eriksson & Öhlund 1997, s. 69. Denna händelse ägde troligen rum under 1868 eller 1869. Att männen blev osams var möjligen ett resultat av divergerande ställningstaganden nödåret 1867. Se nedan under rubriken "Patron Rydins engagemang i församlingen".

¹⁹ Något beslut av Erik Viktor Almqvist, då tjänstgörande landshövding, har inte återfunnits trots genomgång av Krigsarkivets handlingar för perioden (Krigsarkivet (KrA), Lantförsvarets kommandoexpedition, Serie EIX, Garnisons-, arbets- och bevakningskommenderingar samt div. rapporter (1864–1880); Serie EXXV Rapporten om kommanderingar av ordningsvakter (1884–1915)). Då kommandering av soldater i slutet av 1860-talet för arbete hos privata gårdsägare stred mot regelverket, kan ett formellt beslut ha makulerats, utgallrats eller aldrig upprättats.

²⁰ Folkrorelsearkivet i Västerbotten, Handlingar rörande handlanden Carl Rydin, G:1 (1905–1908), brev från J. O. Rydin till Johan Broman, daterat 15/4 1905; *Umebladet* 9.8.1876.

Villkor för arbete

J. O. Rydin, som allmänt kallades "Patron", var en värdig representant för periodens chefsideal. Inför sina anställda var hans person troligen ytterst respektingivande. Han signalerade kontroll men även ansvar. När vällingklockan kallade väntade Patron på stallbacken för att ge drängar och dagkarlar direktiv för dagens arbete. Den som då kom för sent riskerade en utskällning, och kunde dessutom bli hemskickad utan möjlighet att återigen erbjudas arbete. Villkoren innebar att man skulle komma i tid och arbeta utan onödiga raster. Det berättas att Rydin använde kikare för att kontrollera att hans anställda inte maskade ute på ägora.²¹

Lönen varierade. En av de då anställda pigorna på gården berättar att hon, utöver mat och logi, hade tio kronor i månaden. För denna ersättning måste hon mjölka mellan 18 och 20 kor, ibland tre gånger om dagen. Detta upplevde hon som betydligt strängare än arbetet som servitris på krogen, vilket hon senare i livet utförde med samma ersättning.²²

Även några äldre män har berättat om minnen från den tid då de var skjutspojkar hos patron Rydin. Det blev många varulass som kördes mellan städerna längs kusten och även till inlandet, bland annat till marknaderna i Lycksele.²³

Även Carl Rydin behövde hjälp av skjutspojkar för sitt arbete i handelsbolaget. En annons i Umebladet strax före jul

---

²¹ Eriksson & Öhlund 1997, s. 70.

²² Berättat av Henny Olofsson, senare gift Hägg i Ånäset, som i sin ungdom var ladugårdspiga hos J. O. Rydin (Eriksson & Öhlund 1997, s. 248).

²³ *Västerbottens-Kuriren* 24.5.1971.

år 1881 visar att Carl skulle besöka marknaderna i Bygdeå, Nysätra och Löfvånger under den 8, 10 och 12 december "medhavande ett välsorterat manufakturager bestående av kläder, dofflar och korderojer, svarta och kulörta klädningstyger, schalar, siden- och ylledukar m.m."²⁴ Att frakta med sig ett sådant lager krävde sannolikt biträde med transporterna.

Många fick sysselsättning genom J. O. Rydin. Bönderna fick arbete med huggning och körning i skogen, samt med flottningen under våren. Genom patron Rydins grossiströrelse och den minuthandel han hade hemma på gården utvecklades anställningsförhållandet ofta till något av en byteshandel. Varor från Rydins affär togs som ersättning för utförda tjänster.²⁵ Det är oklart om den enskilde kunde välja att i stället erhålla sin lön i kontanter. Möjligen var byteshandeln ett villkor för arbete.

Patron Rydins engagemang i församlingen

Redan året efter Rydins köp av gården inföll svältåret 1867 och hans lojalitet med befolkningen i trakten ställdes på prov. Situationen var allvarlig och flera nödkommittéer arbetade för att lindra hungersnöden. Efter ansökan av bland andra den tidigare omnämnde kaptenen Zacharias

---

²⁴ *Umebladet* 6.12.1881. Dofflar eller ulstrar är överrockar och korderojer ett engelsktillverkat manchestertyg.

²⁵ *Västerbottens-Kuriren* 24.5.1971; Eriksson & Öhlund 1997, s. 70. Affären/handelsboden benämndes "Stenfors diversehandel samt tjära och trävaror" (Eriksson & Öhlund 1997, s. 89).

Edenqvist, tillika en av sockenmännen i kommunalstämman, beviljade Kungl. Maj:t två stora lån för inköp av mjöl och utsäde. Den ende på orten som hade spannmål kvar i lager var patron Rydin, men då det skulle användas som betalning för timmerleveranser till Stenfors sågverk, kunde det inte delas ut bland de svältande. "Man kan fråga sig" – menar Stig Axel Eriksson & Gösta Öhlund i *Ånäset genom tiderna* – "om inte detta ställningstagande ledde till kontroverser i stämman".²⁶

Några år senare, efter Rydins och familjens flytt till Stenfors gård, finner man honom som en aktiv medlem i församlingens arbete för socknens fattiga. Hösten 1870 engagerade sig Rydin i försöken att omorganisera och rationalisera församlingens fattigvård, då de svåra svältåren drastiskt ökat kostnaderna. En konkursgård i Flarkbäcken, strax utanför Ånäset, inropades av Rydin under falska förespeglingar och först sedan klubban fallit fick byborna vetskap om att gården skulle användas som fattiggård. Verksamheten föll väl ut och i december samma år invaldes J. O. Rydin som ledamot i församlingens kyrkoråd samt – vid samma tillfälle – även i skolrådet. I de därpå följande protokollen antecknas han som "sågverksägare", men snart som "Patron Rydin" och – efter återval i såväl kyrko- som skolråd i december 1874 – som "Herr Patron J O Rydin".²⁷

Skolfrågan var problematisk. Rydin ville inte stödja utbyggnad av fasta skolhus i socknen och i slutet av 1880-talet bromsade han lagstadgade och av skolrådet föreslagna investeringar. Då Rydin var en mäktig person – han hade kommunens högsta fyrktal – kunde han bromsa och hindra vad

---

²⁶ Eriksson & Öhlund 1997, s. 204.

²⁷ HLA, Nysätra kyrkoarkiv, KII:1 (kyrkostämmoprotokoll 1863–1877).

han menade vara alltför kostsamma beslut.²⁸ Men vid 1888 års omorganisation av skolväsendet beslutades att även Ånäset nu skulle uppföra en fast folkskola och småskola. Efter ytterligare reservationer från Rydin, och några ledamöter från Ånäset/Nybyn, stod skolhuset i Ånäset trots allt klart år 1895.²⁹

Brodern Carl och dennes son Axel

När familjen J. O. Rydin lämnade Grisbacka och flyttade till Stenfors blev brodern Carl kvar i Umeå. Carl var alltjämt handlande men hade dessutom viktiga uppgifter som han utförde för broderns räkning. Carl skötte – enligt ett senare handbrev undertecknat av J. O. Rydin – dennes transaktioner i bank, diskonterade hans tillgångar och uppbar som ersättning ”dess netton”, samt verkställde de utbetalningar som brodern beordrat.³⁰

---

²⁸ I november 1897 hade patron Rydin 797 fyrk (Fyrktal = norm för taxering och rösträtt på landsbygden fram till 1910), vilket var det högsta talet i kommunen. Därefter kom kyrkoherden Öhstedt med 453 (Eriksson & Öhlund 1997, s. 202).

²⁹ Eriksson & Öhlund 1997, s.138.

³⁰ Folkrorelsearkivet i Västerbotten, Handlingar rörande handlanden Carl Rydin, G:1 (1905–1908), brev från J. O. Rydin till Johan Broman, daterat 15/4 1905.

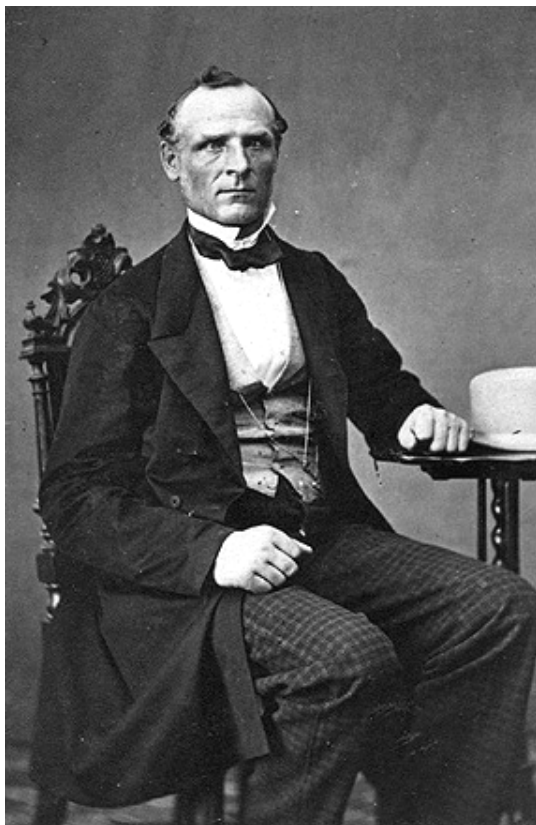

Bild 5. Carl Rydin (f. 1823 i Månstads församling, Älvsborgs län). Handlande i Umeå under perioden 1866 till 1899. Fotoarkivet, Skellefteå museum.

Carl och hans familj var alltjämt boende i kvarteret Herkules. Han fick tillsammans med sin hustru tre barn, men endast ett av dem, sonen Axel (f. 1870), nådde vuxen ålder. Carl blev tidigt änkeman, efter att hustrun avlidit av "skörbjugg" när Axel endast var fem år gammal. I detta läge blev J. O. Rydin

förmyndare för brorsonen och samtidigt skrev han över gården i Grisbacka på sin yngre bror. Gården, med hästar och övrig kreatur som lämnats kvar, kom emellertid – under ytterligare ett drygt decennium – att skötas av tjänstefolk, som utgjordes av två till tre pigor och lika många drängar. År 1879 gifte Carl om sig med en apotekardotter, den 25 år yngre Augusta Katarina Asplund. Hon blev nu Axels fostermor. Några ytterligare barn föddes inte i familjen.

Trots tillgång till den stora gården på Grisbacka förblev familjen skriven i staden. Troligen var det närheten till Carls affärskontakter och Axels skolgång som fick familjen att alltjämt nyttja även bostaden i Umeå.

Åren på läroverket i staden, som var beläget endast ett par kvarter öster om familjens bostad, var en period som Axel ännu på äldre dagar gärna talade om. Kanske var det framför allt olika upptåg tillsammans med skolkamraterna – exempelvis slagsmålen mellan läroverkspojkar och övriga pojkgäng i staden – som återkom i hans berättelser.³¹ Även en son i målarmästare Otto Wilhelm Wretlings hem, Otto Leonard (f. 1876), har beskrivit slagsmålen under skoltiden. Det var "Tegspojkar mot stadspojkar" berättade Otto. "Då kunde ju både hantverkarna och skolungdomen vara tillsammans emot dom andra. Det var huvudsaken [att] dom fick slåss".³² De båda pojkarna fick även – på var sitt håll – uppleva den stora stadsbranden i Umeå sommaren 1888. Axel

---

³¹ Berättat för barnbarnet Sebastian Conradi (f. 1940) under 1940-talet, vilket denne återberättat för författaren.

³² Umeå stadsarkiv, DAUMs arkiv, Acc 1248, "Fabrikör Otto Wretlings minnen" (redigerad utskrift av bandupptagning från år 1963), s. 9. Enligt Lassi Fordell i "Från Läroverk till Mimerskolan", i *Oknytt* nr 3–4 2003, s. 80, försökte rektor Lindgren få ett slut på slagsmålen mellan

Rydin var då drygt 17 år, medan Otto Wretling endast var 12. Otto har beskrivit hur han upplevde den morgonen och förmiddagen då elden spred sig över staden. Familjen Wretling bodde inte så långt ifrån den plats där det hela började och de lyckades, med hjälp av flera vändor med en dragkärra, flytta ut alla sina ägodelar, ”möbler och husgeråd och allting”, innan elden spridit sig till deras hus. Otto berättade även: ”Jag minns sista lasset. Då vi kom ut i gränsen (av eldområdet) och tittade åt söder var himlen alldeles mörk, och elden var som en skruv som gick fram”.³³

En del stadsbor, de som hade möjlighet, flyttade från stan och ut i byarna efter branden, berättar Otto. Så gjorde även Axels familj. Den slutliga flytten ut till gården på Grisbacka skedde emellertid enligt kyrkböckerna först hösten 1889.³⁴ Man hade då året före förlorat bostad och affärslokaler i samband med branden. En sybehörsaffär var sannolikt en av de sista affärslokaler som Carl var ansvarig för.³⁵ En gammal trojänare, bodbetjänten Winberg, fortsatte senare den verksamheten i guldsmeden Fredrikssons gård på Brogatan.³⁶

---

gymnasisterna, gesällerna och bondpojckarna på Teg, de s.k. ”tegsbufflarna”.

³³ Umeå stadsarkiv, DAUMs arkiv, Acc 1248, ”Fabrikör Otto Wretlings minnen” (redigerad utskrift av bandupptagning från år 1963), s. 18.

³⁴ HLA, Umeå landsförsamlings kyrkoarkiv, AI:21f (1885–1895), s. 2175.

³⁵ Berättat av Axel för barnbarnet Sebastian Conradi, vilket denne återberättat för författaren.

³⁶ Karl Olof Winberg (f. 1856) anställd sedan 1875, hade skulder till familjen Rydin, vilket uppenbarades vid boutredningen efter Carls död (Folkrörelsearkivet i Västerbotten, Handlingar rörande handlanden Carl Rydin, G:1 (1905–1908), brev från Axel Rydin, daterat i Stockholm 21/1 1906).

Bild 6. Axel Rydin (f. 1870 i Umeå stad) på 1890-talet under studietiden i Uppsala. Fotoägare: Patrik Conradi, sonson till Axel Rydin.

Axel blev kvar endast två år på Grisbacka. Hösten 1891 flyttade han till Uppsala för att påbörja sina studier i matematik. Carl blev däremot, kort efter flytten till Grisbacka, involverad i byamännens arbete och deras diskussioner om skolbarnens lokaler.³⁷ Byborna var inte nöjda med de hyrda lokalerna och för att få en lösning till stånd kallade man till möte hos Carl, som nu var byålderman. Även byns förestående laga skifte kom att engagera åldermannen. År 1897, vid inventering och värdering av byns marker och byggnader, återfinns man Carl Rydin som justerare av de protokoll som fördes.³⁸ Men troligen kunde han inte fullfölja arbetet och närvara vid fastställandet 1905 eftersom han avled i januari samma år.

J. O. Rydins dotter Lina samt hustruns släktingar och den egna systerdottern

J. O. Rydins dotter Karolina, eller Lina som hon kallades, var sju år när familjen flyttade till Ånäset. Hon var nu enda barnet då hennes tre äldre bröder, som tidigare beskrivits, hade avlidit. Föräldrarna hade ordnat hennes skolgång vid flickläroverket i Umeå, vilket innebar att Lina aldrig blev ett av de ca 30 barn som fanns inskrivna i Ånäset/Nybyns ambulande skola. Skolbarnen hade under denna period sina lokaler i sockenstugan inte långt från kyrkan. En permanent skolbyggnad uppfördes först i mitten av 1890-talet på en tomt intill vad som senare skulle bli familjen Rydins "sommarhus"

---

³⁷ Lennart Stensson, *Grisbacka – från bondby till stadsdel*, 1998, s. 144f.

³⁸ Stensson 1998, s. 41.

på Skolgatan.³⁹ Att Lina, även efter skolåren, var intresserad av litteratur skvallrar hennes besök på bokauktionerna om. De hölls i sockenstugan strax efter sekelskiftet.⁴⁰ Familjen Rydin var dessutom en musikalisk familj med tillgång till såväl piano som fiol.⁴¹

Lina blev kvar i föräldrahemmet och bildade ingen egen familj. Möjligen var det därför som hennes mor välkomnade sin syster, skeppareänkan Sofia Charlotta Boström (f. 1819), och hennes båda döttrar Augusta (f. 1849) och Hilma (f. 1850). Änkan Boström flyttade upp från Umeå stad år 1898 och hennes ogifta döttrar, båda antecknade som sömmerskor, kom två år senare. Änkan Boström avled i oktober 1903, och redan månaden därpå anlände patronens drygt 30-åriga systerdotter, fröken Olivia Lidell (f. 1872 i Månstad). Hon var en aktiv och driftig kvinna och skulle – kom det snart att visa sig – under det följande halvseklet vara mycket framgångsrik i Ånäset/Nybyn.

---

³⁹ Sixten Axelsson, *Bygdeå och Nysätra socknars skolhistoria*, Robertsfors 1994, s. 29–31. Det fördröjda uppförandet berodde på rotemännens motstånd mot de höga kostnaderna, som fick stöd av patron Rydin i skolrådet.

⁴⁰ Eriksson & Öhlund 1997, s. 143. En bok med Lina Rydins namnteckning har återfunnits bland författarens släktingars kvarlätenskap.

⁴¹ Föremål antecknade i J. O. Rydins bouppteckning, daterad 8/5 1906 (HLA, Nysätra tingslags häradsrätt, FII:16, nr 62).

Bild 7. Salongen i herrgården på Stenfors. Från vänster: Lina Rydin, fru Rydins systerdotter Augusta Boström och längst t.h. troligen Augustas yngre syster Hilma. Foto: Hanna Lundborg, Umeå. Fotoarkivet, Västerbottens museum.

Olivia var ogift och antecknad som bokhållare och flyttade till Umeå stad i mars 1903. En äldre bror till henne hade då rest till Amerika och en äldre syster fanns i London. Olivia stannade ca åtta månader i Umeå, och reste därefter, i november 1903, till Nysätra. Hon bodde första tiden hos patron Rydin, där hon – år 1905 – öppnade samhällets nya poststation, inrymd i Rydins gård på Skolgatan intill den nybyggda skolan. När hon så år 1913 valdes in i pensionsnämnden blev hon Änäsets första kvinnliga politiker. Tio år senare valdes Olivia även in som suppleant till fattigvårdsstyrelsen. Fröken Lidell byggde eget hus 1927 och hade snart, utöver posten som hon kom att ansvara för i 40 år, även ett vykortsförlag och en handelsbod.⁴²

---

⁴² Eriksson & Öhlund 1997, s. 129f., s. 157.

Gården avvecklas – brevväxlingen

Vid sekelskiftet 1900 sålde patron J. O. Rydin såg- och kvarnrörelsen och år 1903 även herrgården och jordbruksegendomen. Med anledning av att Rydin i häradsrätten fällts för att till försäljning "framforslat [---] 223 undermåliga timmerstockar", genom vilket han brutit mot en förordning angående "öfverdriven avverkning av ungskog", prövade Svea hovrätt i mars detta år hans överklagande, men domen stod fast.⁴³ Domen innebar att han förlorade de intäkter som försäljningen av stockarna skulle inbringa, varav en tredjedel skulle tillfalla kronan och två tredjedelar åklagaren.⁴⁴ Dessutom fick Rydin böta 75 kronor då han i besvärerna skrivit smädligt mot Häradsrättens ordförande, extra ordinarie notarien Axel Nygrén, liksom mot åklagaren, t.f. jägmästaren Frithiof von Sydow, "i och för deras ämbeten".⁴⁵ Även Högsta Domstolen prövade ärendet och fastställde Hovrättens dom.⁴⁶

---

⁴³ Stockarna var undermåliga enligt §1 och 2 i en Kunglig förordning från 19 mars 1888 angående "åtgärder till förekommande af öfverdrifven avverkning å ungskog inom Norrbottens och Västerbottens län", som bland annat reglerade trädens tjocklek i samband med sågning.

⁴⁴ HLA, Nysätra tingslags häradsrätt, A1a:67, Hösttinget 1901 §18.

⁴⁵ Svea Hovrätt, huvudarkivet, BIIIb2:142, utslag 9.3.1903.

⁴⁶ Nedre justitierevisionen (Högsta domstolen), utslag 23.2.1906. Då J. O. Rydin vid denna tidpunkt var avliden var frågan om straffpåföljd inte längre aktuell.

Under tiden hade J. O. Rydin även försökt färdigställa det ovan nämnda sommarhuset på Skolgatan, ett bygge som påbörjades redan under åren 1896–1897. Troligen var det först sommaren 1905 som byggprojektet slutfördes och familjen kunde flytta in i den vackra villan.⁴⁷

Bild 8. J. O. Rydins "sommarhus" på nuvarande Skolgatan 4 i Ånäset, som börjades byggas 1896. Rydin flyttade dock in först 1905 och fick endast tillbringa några månader i sitt nybyggda hem före sin död på hösten samma år. Foto: Åke Rehn, mars 2019.

Några månader dessförinnan, i januari 1905, hade brodern Carl avlidit och patron J. O. Rydin skulle nu, med anledning av Carls bouppteckning, lämna uppgifter om den ekonomiska överenskommelsen inom handelsbolaget. Men J. O.

---

⁴⁷ Även om herrgården såldes redan 1903 så bodde familjen kvar. Ännu under april månad år 1905 daterar J. O. Rydin sina brev "Ånäset Stenfors" (Folkrorelsearkivet i Västerbotten, Handlingar rörande handlanden Carl Rydin, G:1 (1905–1908)). Se även *Norra Västerbotten* 3.4.1954.

Rydin våndades. Han försökte vara rättvis i sin redovisning till boutredaren, kommissarien Broman, beträffande kostnaderna mellan sig och brodern Carl, men de sparade anteckningarna var ytterst fåtaliga. Deras inbördes transaktioner hade inte varit en del av de arbetsuppgifter som bokhållarna på Stenfors haft ansvar för. Patron Rydin hade själv tagit hand om dessa. Carls son Axel hade varit missnöjd över denna ordning och "gnagde sin far" – menade J. O. Rydin – då fadern, trots Axels upprepade förfrågningar, inte hade kunnat visa någon redovisning på hur brödernas ekonomiska mellanhavanden sett ut.⁴⁸

J. O. Rydins sista besök hos brodern i Grisbacka ägde rum den 5 maj 1904. I sin brevväxling med kommissarie Broman under april månad påföljande år nämner han att brodern aldrig betalade några inventarier eller möblemang i Grisbacka, och att Carl "häriifrån erhållit hästar, kor och hö m.m. hvarje år som aldrig blivit debiterat".⁴⁹ Allt detta, menar J. O. Rydin, var "en sak som helt och hållet gällde oss emellan och ej någon annan, och hoppas jag att detta af stärbhuset respekteras".⁵⁰

---

⁴⁸ Folkrörelsearkivet i Västerbotten, Handlingar rörande handlanden Carl Rydin, G:1 (1905–1908), brev från J. O. Rydin till Johan Broman, daterat 10/4 1905.

⁴⁹ Folkrörelsearkivet i Västerbotten, Handlingar rörande handlanden Carl Rydin, G:1 (1905–1908), brev från J. O. Rydin till Johan Broman, daterat 10/4 1905.

⁵⁰ Folkrörelsearkivet i Västerbotten, Handlingar rörande handlanden Carl Rydin, G:1 (1905–1908), brev från J. O. Rydin till Johan Broman, daterat 10/4 1905.

En knapp vecka senare skrev J. O. Rydin återigen och uppgav att Carl "fått gården i staden, den så kallade Fahlstedtska gården samt Grisbacka sedan jag bekostat corps de logis byggande samt Ytterhiske".⁵¹ J. O. Rydin uppgav vidare, som förklaring till broderns dåliga ekonomiska läge, att Carl haft "förluster genom borgensförbindelser som han ville försöka dölja".⁵² Även Axel skrev till Broman om sin fars ekonomiska situation och framhöll att "utan tvivel har min far förlorat rätt mycket på gamla fordringar från den tid han var handlande".⁵³

På hösten samma år – i oktober 1905 – avled även patron J. O. Rydin. Sex månader senare, den 8 maj 1906, var hans bouppteckning klar.⁵⁴ Bouppteckningsmännen Norén och Lindblom kunde troligen utgå från den dokumentation som bokhållarna på Stenfors ansvarat för och arbetat med.⁵⁵

Axels brevväxling med kommissarie Broman fick nu delvis ett annat innehåll och handlande därefter framför allt om

---

⁵¹ Med Ytterhiske avsågs en fastighet i den byn som nu ägdes av länsmannen Rönnberg (Folkrörelsearkivet i Västerbotten, Handlingar rörande handlanden Carl Rydin, G:1 (1905–1908), brev från J. O. Rydin till Johan Broman, daterat 15/4 1905).

⁵² Folkrörelsearkivet i Västerbotten, Handlingar rörande handlanden Carl Rydin, G:1 (1905–1908), brev från J. O. Rydin till Johan Broman, daterat 15/4 1905). En tung ekonomisk post som inte nämns av de efterlevande är kostnaden av att driva ett jordbruk med ett stort antal drängar och pigor, vilket Carl Rydin gjorde under många år.

⁵³ Folkrörelsearkivet i Västerbotten, Handlingar rörande handlanden Carl Rydin, G:1 (1905–1908), brev från Axel Rydin till Johan Broman, daterat Stockholm 30/5 1905).

⁵⁴ Bouppteckningen är daterad 8/5 1906 (HLA, Nysätra tingslags häradsrätt, FII:16, nr 62).

⁵⁵ Patron Rydin avled den 31 oktober 1905.

önskemål att få biträde i syfte att driva in skulder, bland annat från den tidigare bodbetjänten K. O. Winberg. Under hösten, när Axel hunnit ta del av J. O. Rydins bouppteckning, kunde han konstatera att 22.876 kr överförts till Carl Rydins sterbhus, motsvarande en skuld som, enligt Axel, var "fullt riktig, såväl juridiskt som moraliskt".⁵⁶ Han konstaterade även att J. O. Rydins "familj måste anses befinna sig i en tryggad ställning".⁵⁷ Några månader senare – i mars 1907 – återstod för Axels del alltjämt frågan om vilka värdepapper som skulle tillhöra fadern Carls sterbhus eller kunna betraktas som "hans tillhörighet" på grund av hans "hos sterbhuset inestående möderns arv".⁵⁸ Först i mitten av februari 1908 meddelade Axel kommissarie Broman att denne kunde fullfölja arvskiftesförrättningen. Faderns bortgång låg då mer än tre år tillbaka i tiden.⁵⁹

---

⁵⁶ Folkrorelsearkivet i Västerbotten, Handlingar rörande handlanden Carl Rydin, G:1 (1905–1908), brev från Axel Rydin till Johan Broman, daterat Stockholm 21/11 1906. 22 876 kr var en förhållandevis hög summa, som motsvarade drygt 5,5 ggr värdet av J. O. Rydins nybyggda villa på Skolgatan 4, vilken i bouppteckningen var värderad till 4 000 kr (se bild 8).

⁵⁷ Folkrorelsearkivet i Västerbotten, Handlingar rörande handlanden Carl Rydin, G:1 (1905–1908), brev från Axel Rydin till Johan Broman, daterat Stockholm 21/11 1906. Enligt bouppteckningen efter J. O. Rydin uppgick boets behållning till 60 277 kr (HLA, Nysätra tingslags häradsrätt, FII:16, nr 62).

⁵⁸ Folkrorelsearkivet i Västerbotten, Handlingar rörande handlanden Carl Rydin, G:1 (1905–1908), brev från Axel Rydin till Johan Broman, daterat Stockholm 1/3 1907. Axels mor avled 20/12 1875.

⁵⁹ Folkrorelsearkivet i Västerbotten, Handlingar rörande handlanden Carl Rydin, G:1 (1905–1908), brev från Axel Rydin till Johan Broman,

Några slutord

Axel Rydin, Carl Rydins son från första giftet, bosatte sig i Stockholmstrakten efter sina studier i Uppsala. Han fick inledningsvis arbete som e.o. tjänsteman vid SCB och var där efter anställd som aktuarie.⁶⁰ Axel gifte sig kort efter arvs-skiftet och fick två barn.

I Änåset fanns Lina, patron Rydins enda barn. Hon förblev ogift och var efter moderns död 1913 antecknad som fastighetsägare. Hennes kusin Hilma fanns alltjämt kvar och tjänstgjorde som hushållerska. Lina Rydin avled år 1932, 70 år gammal.

Även patrons systerdotter Olivia, som gjorde något av en karriär i samhället, förblev ogift och avled 1954. Samma år revs den ståtliga herrgårdsbyggnaden som patron Rydin uppförde på Stenfors.⁶¹

Men sommarhuset – som patron Rydins gula villa på Skolgatan kom att kallas – finns kvar. I dag har en ung präst-familj funnit sitt hem i den vackra villan.

---

daterat Stockholm 19/2 1908. Axel uppger nu "Villa Ekhyddan, Sundbyberg" som boendeadress.

⁶⁰ Axel Rydin var, enligt barnbarnet Sebastian Conradi, matematiker eller "aktuarier" (försäkringsmatematiker). Han arbetade bl.a. med prissättning av försäkringsprodukter utifrån ett riskperspektiv.

⁶¹ Byggnaden hade då, åren 1920–1939, använts som skyddshem för "vanartiga pojkar". I början av 1940-talet inhystes evakuerade normmän i herrgården och därefter blev anläggningen sjukhem för TBC-sjuka (Eriksson & Öhlund 1997, s. 72f.).

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Folkkrörelsearkivet i Västerbotten:

Handlingar rörande handlanden Carl Rydin: Arvskifte
och brev, vol. G:I (1905–1908).

Riksarkivet:

Svea Hovrätt, huvudarkivet: Utslag i kriminella mål, BIIIb2 (1903),
vol. 142.

Nedre justitierevisionen (Högsta domstolen): utslag 23.2.1906.

Riksarkivet Krigsarkivet:

Lantförsvarets kommandoexpedition, Serie EIX, Garnisons-,
arbets- och bevakningskommenderingar samt div. rapporter
(1864–1880), Serie EXXV, Rapporter om kommenderingar av
ordningsvakter (1884–1915).

Landsarkivet i Göteborg (SVAR):

Månstads kyrkoarkiv: Födelse- och dopböcker C:2 (1815–1860),
Husförhörslängder AI:4 (1831–1850), AI:5 (1850–1858)

Landsarkivet i Härnösand (SVAR):

Nysätra kyrkoarkiv: Husförhörslängder AI:10b (1862–1873), 11b
(1874–1883), Kyrkostämmoprotokoll KII:1 (1863–1877).

Umeå landsförsamlings kyrkoarkiv: Husförhörslängder AI:18f
(1862–1868), AI:21f (1886–1895).

Umeå stadsförsamlings kyrkoarkiv: Husförhörslängder AI:11a
(1853–1859), AI:12a (1860–1866), Dödböcker F:1 (1861–1894).

Nysätra tingslags häradsrätts arkiv: Domböcker vid ordinarie ting
AIa:67 (1901), Bouppteckningar och arvskiften FII:16 (1906).

Umeå stadsarkiv:

DAUM, Acc 1248, "Fabrikör Otto Wretlings minnen" (redigerad
utskrift av bandupptagning från år 1963).

Offentligt tryck:

Kunglig förordning den 19 mars 1888 angående ändring af gällande stadganden till förekommande af öfverdrifven avverkning å ungskog inom Norrbottens och Västerbottens län.

Muntliga källor

Bröderna Patrik (f. 1943) och Sebastian (f. 1940) Conradi har lämnat värdefulla uppgifter om släkten Rydin, framför allt om morfadern Axel Rydin, samt ställt privata fotografier till förfogande.

Nysätra Hembygdsförenings ordf. Nils Moberg har bidragit med information om J. O. Rydins byggnader i Ånäset.

Litteratur

Axelsson, Sixten, *Bygdeå och Nysätra socknars skollhistoria*, Robertsfors 1994.

Eckeryd, Robert, *Acceptans eller utstötning. Ogifta mödrar i Ångermanland 1860–1940*, Umeå 2017.

Eriksson, Karin, *Studier i Umeå stads byggnadshistoria från 1621 till omkring 1895*, Umeå 1975.

Eriksson, Stig Axel & Öhlund, Gösta, *Ånäset genom tiderna*, Bonässund 1997.

Fordell, Lassi, "Från läroverk till Mimerskola" i *Oknytt* nr 3–4 2003. *Norra Västerbotten* 3.4.1954.

Rehn, Siv, *Gumboda Hed. Den indelte soldaten, verksamheten och bygden*, Stockholm 2007.

Steckzén, Birger, *Umeå stads historia 1588–1888*, Umeå 1922.

Stensson, Lennart, *Grisbacka – från bondby till stadsdel*, Umeå 1998.

Thelaus, Erik, *Gamla vykort från Umeå, en bildsvit med text*, Umeå 1998. *Umebladet* 21.4.1876, 9.8.1876, 6.12.1881.

Västerbotten. Tidskrift för Västerbottens läns hushållningssällskap och skogsstyrelse, nr 5 1957

Västerbottens-Kuriren 13.3.1903, 24.5 1971.

Sture Forsberg 1929–2019 in memoriam

De svenska folkrörelserna har i över hundra år burits upp av oegennyttiga, engagerade och föga uppmärksammade kvinnor och män. Detta gäller i hög grad också för den norrländska hembygdsrörelsen, som nu har förlorat en av sina trogna företrädare. Sture Forsberg, mångårig ordförande för en av landets större hembygdsföreningar – Grundsunda

hembygdsförening i norra Ångermanland – blev 90 år gammal.

Sture föddes i Husum i Grundsunda 1929 och blev hembygden trogen i hela sitt liv. Redan som 17-åring fick han sitt första jobb på ortens stora arbetsplats, pappers- och massafabriken i Husum. Där tillbringade han sedan hela sitt yrkesliv – sammanlagt 47 år – i olika roller, den längsta tiden på kokeriet.

I unga år blev Sture intresserad av fotografi. Han utvecklades till en duktig fotograf och inspirerades av bland andra Christer Strömholm och Sune Jonsson. Genom åren deltog han i många fototävlingar och utställningar och han mottog flera priser. Han ledde även kurser i fotografi. När Husums fotoklubb bildades 1954 var han en av initiativtagarna och han var dess ordförande 1975–1996.

Genom dokumentärfotografin förenade Sture sitt intresse för den egna bygdens utveckling, för människor och för ideellt engagemang. Härifrån var det inte långt till hembygdsarbetet, där han tidigt bidrog genom att dokumentera samhällslivet i bild och inte minst genom att reprofotografera historiska bilder.

Sture blev medlem i Grundsunda hembygdsförening 1966. Föreningen grundades under andra världskriget (1941) och tillhör därmed inte någon av de äldre hembygdsföreningarna, vare sig i landet eller i landskapet. Men föreningen blev med tiden både initiativrik och medlemsstark. Många personer har förstås bidragit till detta, och till de mest tongivande, kreativa och produktiva personerna hörde under flera decennier makarna Otto och Ester Lundström (se minnesord i *Oknytt* 1–2 1998).

En av de många framsynta verksamheter som Otto Lundström tog initiativ till är Grundsunda kulturstipendium, ett årligt stipendium till kulturutövare vilket bland annat innebär fri vistelse i en stipendiestuga vid Prästsjön nedanför kyrkan och hembygdsgården. Allt sedan 1965 då konstnären Hans Wigert tilldelades det första stipendiet, har ett femtiotal kulturutövare stiftat bekantskap med Grundsundabygden och samtidigt utvecklat sitt konstnärskap.

Om Otto Lundström var initiativtagaren till kulturstipendiet var det Sture Forsberg som i hög grad hade kontakt med stipendiaterna. Som "stugfogde" såg han till att de fick en givande sommarvistelse och – han blev deras vän. Han var också under lång tid ordförande i den kommitté som valde ut stipendiater bland många sökande från hela landet. Härigenom fick han en ovanlig inblick i och relation till den konstnärliga utvecklingen i Sverige.

Sture Forsberg var ordförande för Grundsunda hembygdsförening 1974–1996. När han tillträdde som ordförande i hembygdsföreningen 1974 efterträdde han den färgstarke direktören och kommunfullmäktiges ordförande i Örnsköldsvik Sven Berglund. Sture hade en helt annan bakgrund, vilket han gärna lyfte fram. Det kom inte minst till uttryck när vi gav ut en jubileumsskrift i samband med föreningens 50-årsjubileum 1991. I bildpresentationen av föreningens sex ordföranden sedan starten 1941, var Sture mycket mån om – och stolt över – att som kontrast till sin företrädare få titeln "sulfatfabriksarbetare".

Kulturstipendiet är bara en av anledningarna till att Grundsunda hembygdsförening ibland har framhållits som en ovanligt samhällsengagerad och aktiv förening, med stor bredd och kreativitet i sin verksamhet. Under en period

fanns hela tio kommittéer som arbetade med alltifrån miljö-, dokumentations- och byggnadsfrågor, till teater-, stipendie-, vävstuge- och skol-/ungdomsfrågor. Mycket av arbetet bottnade i Stures engagemang; han såg möjligheter med nya initiativ och uppmuntrade inte minst yngre krafter som ville bidra.

När jag själv först kom i kontakt med Sture för 40 år sedan var jag 16 år. Som intresserad av hembygdens historia mötte jag en ordförande för hembygdsföreningen som mer än de flesta såg ett värde i att uppmuntra en tonårings engagemang. När jag några år senare föreslog att föreningen skulle ge ut en medlemstidning bejakade Sture genast tanken och en liten redaktionskommitté skapades för att vi med gemensamma krafter skulle kunna förverkligade idén, allt förstås på ideell basis. Det första numret av *Grundsunda-skorven* – ett namn som hämtats från det gamla sockenboöknamnet – gavs ut 1985. Tidskriften, som finns kvar ännu i dag, gavs ut med flera nummer per år och bidrog starkt till att under några år sprida intresset för föreningens arbete och få många nya medlemmar från hela Sverige. Under Stures tid som ordförande växte hembygdsföreningen till över tusen medlemmar.

Sture verkade också som ledamot i en rad andra styrelser och nämnder, däribland Ångermanlands hembygdsförbund och Örnsköldsviks kommuns kulturnämnd. För sina insatser såväl inom fotografi som inom hembygdsarbetet fick han flera utmärkelser, däribland Riksförbundet för hembygdsvårds utmärkelse i guld från Ångermanlands hembygdsförbund. Särskilt glad var han för fackförbundet Pappers kulturpris för sitt arbete med att rädda arbetarbostaden

Sjödinsgården i Husum, där en arbetarfamiljs hemmiljö åter-skapades och en vävstuga med femton vävstolar inreddes.

När Sture Forsberg efter 22 år lämnade ordförandeskapet i Grundsunda hembygdsförening 1996 tog hans engagemang för bygden ingalunda slut. Det var fantastiskt att för bara några år sedan få se honom agera på scenen i konstprojektet och föreställningen "Blånagla – en dansopera om dåtid, nutid och kroppens minnen från fabriken" som skapades under ledning av Helena Byström. Självklart var Sture med och förverkligade även detta projekt.

Den svenska hembygdsrörelsen har verkligen burits upp av kloka, kunniga och ideellt arbetande kvinnor och män som är värda att uppmärksammas. Det känns därför både naturligt och bra att Sture är en av de personer som porträtteras i boken *Eldsjälar. Hundra år med hembygdsrörelsen* som gavs ut av Sveriges hembygdsförbund under Hembygdens år 2016.

Sture Forsberg var en ovanligt jordnära och stöttande eldsjäl.

Leif Grundberg

Lars-Gunnar Olsson. *Ryssen kommer! Om den olycksalige landshövding Ramse och den ryska galärflotans tillslag mot Holmön och Umeå i september 1714*. Riteon Förlag. Umeå 2019.

Det här blev en av de mest skräckfyllda dagarna i Umeås historia. Lördagen 18 september 1714 anföll ryska galärskropp från havet och staden plundrades och brändes ned. När budskapet om ryssarnas ankomst började cirkulera flydde stadsborna i panik och även de soldater som skulle försvara Umeå. Det som kunde ha slutat i ett blodbad undveks därmed, men de materiella och känslomässiga skadorna blev omätbara.

Det har skrivits mycket om stadsbranden i Umeå 1888, då staden ödelades av brand, men däremot har beskrivningarna om händelserna 1714 varit knapphändiga. Fram till nu.

I en nyutkommen bok med huvudtiteln *Ryssen kommer!* skildrar filosofiemagistern i historia Lars-Gunnar Olsson, Umeå, det ödesdigra dygnet i september 1714 och den ryska armadans framfart före det. Anfallet följdes av ett utdraget efterspel och rannsaking där både landshövding

Anders Erik Ramses och de militära befälhavarnas agerande ifrågasattes. Varför försvarades inte staden?

Upprinnelsen till angreppet mot Umeå är händelserna i det stora nordiska kriget som började 1700, då alliansen Danmark-Norge, Sachsen-Polen och Ryssland förklarade det svenska stormaktsväldet krig. Den ryske tsaren Peter den store såg sin chans att ta tillbaka makten över Östersjön med offensiver både i Baltikum och Finland. En blodig uppgörelse vid Storkyro, fyra mil öster om Vasa, i februari 1714 mellan svenska och ryska trupper ledde till en stor, svensk förlust. Samtidigt förlorade svenska flottan ett slag vid Hangö udd i södra Finland vilket gjorde att ryssarna fick kontroll över farvattnen i Finlands och Ålands skärgård.

Den ryska marinen seglade norrut mot Vasa och generalamiralen beslutade att en mindre galärdivision skulle korsa Kvarken för att kartlägga farleder längs den svenska kusten. Galärskroppen, anförda av generalmajor Alexander Golowin, anlände till Holmöarna där sju män togs till fånga som lotsar. Med deras hjälp tog sig skeppen sedan vidare mot Umeå.

Klockan sex på morgonen 18 september hördes några kraftiga knallar från inloppet till Österfjärden i Holmsund, där två svenska kanonslupar vaktade farvattnet in mot Umeå. Eftersom Umeå hade fått information om den ryska närvaron i Kvarken-området hade beredskapen höjts. Omkring 400 soldater var satta i beredskap och vid Backens kyrka fanns en trupp med 270 bonde-soldater.

Kanonskotten och vårdkasarna som tänts i skärgården skapade panik i Umeå. Staden hade då cirka 700 invånare. Landshövding Ramse försökte ridande till häst lugna befolkningen, men alla visste vilka grymheter ryssarna kunde åstadkomma. Redan tidigare hade nästan hela Österbotten tömts på folk på grund av deras bestialiska härjningar och cirka åttatusen flyktingar hade sökt sig över Kvarken. Många av dem bodde i Umeå. De hade berättat hur människor blivit lemlästade, fått sina ögon utstuckna, män som fått sina magar uppskurna och fyllda med krut och kvinnor sina sköten för att sedan sprängas i luften. Umeåborna ville bort så fort som

möjligt och många flydde, söderut och norrut och en del med sikte på lappmarken.

Militären under ledning av kapten Salomon Bohm förberedde mötet med fienden. Han skickade ut spaningspatruller och ställde upp manskapet vid Djupbäcken på Öbacka för att "fächta som rediga karlar". Men samtidigt hade landshövdingen påmint om en propå från kung Karl XII om vid krigssituationer "der han ser fienden komma honom för stark så skall han i god tid draga sig undan och inte förspilla manskapet".

Det var just det som hände. När ryssarna seglat in i fjärden mot Umeå och landsatt sina trupper kom de marscherande på tre fronter med fara för att de svenska soldaterna skulle bli omringade. Den ryska truppen beräknades till 2 000 man medan svenskarna bara var 400 soldater. De hade dessutom stor brist på krigsmaterial. Varje soldat hade endast tolv kulor var.

Bondeuppbådet med 270 man, som funnits vid Backens kyrka, hade minskat kraftigt under nedmarschen mot staden eftersom 150 bönder rymt. Kapten Bohm beordrade därför reträtt för övriga soldattruppen, som

skräckslagna tog sig upp till Backen, över älven och ned mot Nordmaling via rikslandsvägen.

En del av stadens värdesaker hade hunnit räddas av borgarna själva på flykt eller av stadens ämbetsmän, men hela Umeå återfanns nedbränt. Ryssarna hade återvänt till sina skepp med krigsbyten vid midnatt.

Enda byggnaderna som inte hade brunnit var kyrkan och landshövdingens boställe, men de brändes ned vid de återkommande härjningar av ryska trupper de följande åren 1719, 1720 och 1721. Stora nordiska kriget fick ett slut först genom freden i Nystad 30 augusti 1721.

Lars-Gunnar Olsson uppger själv att han vill skildra sanningen om en bortglömd dramatisk period i Umeås historia. Boken *Ryssen kommer!* är en detaljrik och dramatisk skildring som är intressant för fler än de historieintresserade. Unika beskrivningar från olika dokument och vittnesskildringar ger en bild av hur Umeå och livet i staden tedde sig vid början av 1700-talet, hur staden var uppbyggd och personer som bodde där, vilket kan ha ett stort intresse även för hembygds- och släktforskare.

Tom Juslin

Uno Westerlund. *Piteås historia. Om stadens styrelse, handel, industri och kultur under 400 år*. Firma Unoca Westerlund. Uppsala 2019.

I tidigt 1620-tal, för snart 400 år sedan, grundades ett flertal betydelsefulla svenska städer. I landets sydvästra del gällde det Göteborg och Borås, längs Norrlandskusten tillkom Söderhamn och Sundsvall samt Umeå, Piteå, Luleå och Torneå i det inte långt därefter upprättade Västerbottens län. På flertalet orter har regenten Gustav II Adolf förärats staty eller byst, fastän forskningen velat se Johan Skytte som den reelle initiativtagaren. Samma mönster möter vi i det då lika svenska landskapet Österbotten även om tidsavståndet där var längre, mellan grundandet av Vasa vid seklets början och Uleåborg vid dess mitt. Särskilt dynamisk var grevens tid, med Per Brahe den yngre som driftig generalguvernör. På torget i Brahestad står han i helfigur.

Det nyss inledda decenniet förväntas bli jubileumskrifternas tid. Sannolikt kommer Umeå att bli ett undantag, där Johan Nordlander-sällskapet tog initiativet till och utgav boken *Umeå 1314–*

2014. Hundra berättelser om 700 år (red. Lars-Gunnar Olsson & Susanne Haugen, 2013), vilken inte minst kommunen stödköpte för att ekonomiskt säkra utgivningen då staden 2014 var en av Europas två kulturhuvudstäder. Sedan Rolf Hugoson därefter bidragit med *Umeå stads historia 1950–2010* (2016) finns inte mycket utrymme för ytterligare påspädning. Först ut med en jubileumsbok tycks Piteå bli. Här har makro- och mikrohistoria kombinerats, ett beprövat sätt att väcka intresse för det förflutna. Om en trakt sätts in i en vidare kontext skapas en lokal identitet av djupare slag. Omvänt gäller att den större historien för konkretionens skull bör exemplifieras utifrån något närliggande.

Till dem som prövat konceptet hör Uno Westerlund, en Uppsalahistoriker, som 1973 dispute-rade på sörmländska Nyköpings utveckling mellan 1810 och 1880. Efter att ha tacklat tysk historia under den tid landet var delat plus facklig historia med anknytning till TCO har han med iver kastat sig över sin norrbottniska ursprungsmiljö. Med utgångspunkt i hembyn Manjärv har han successivt vidgat perspektivet till Älvsbyns kommun, Pite älvdal

och småningom länet i sin helhet i *En svensk historia från periferin. Med Pite älvdal, Älvsbyns kommun och byn Manjärvo i centrum* (2009), där han tagit steget fullt ut till en annorlunda nationell historia, ett originellt grepp, om än inte utan vanskligheter. Utifrån så gedigna meriter har Piteås kommunledning ansett Westerlund väl lämpad att ensam axla den arbetskrävande uppgiften att skriva den nu föreliggande jubileumsboken. Det har inte blivit en inåtvänd ortskronika, utan en diger, inte alldeles lättuggad, lunta på 600 sidor, exemplariskt försedd med såväl person- som sakregister. Omfånget låter sig förklaras av, förutom författarens ambition och berättarglädje, det faktum, att Piteå inte beståts något översiktsverk sedan krigsarkivarien Birger Steckzén, också med rötter i bygden, inför 300-årsjubileet 1921 publicerade *Minnesskrift till Piteå stads 300-årsjubileum*. Den får nu sin naturliga uppföljning i Westerlunds *Piteås historia. Om stadens styrelse, handel, industri och kultur under 400 år* (2019).

Uppläggningsen, som är kronologisk, går trots rubriken utöver tidsramen. Början tas i medel-

tiden, då kristendomen i sin katolska form trängde norrut längs Bottenviken. Det var då regionen efter Nöteborgsfreden 1323 knöts fastare till en expanderande svensk riksbildning. Samtidigt var det rivaliserande Novgorodriket hårt trängt av mongolinvasjonen. Efter reformationen kom vår nordligaste landsända att utvecklas till ett renlärt lutherskt kärnområde. Härifrån rekryterades ett flertal ärkebiskopar med namn som Nicolaus Olai Bothniensis, med rötter i Pitebygden och ordförande under det avgörande Uppsala möte 1593, och Petrus Kenicius från Umeälvdal och den despotiskt lagde Abrahamus Angermannus från Sidsensjö.

Mellan städerna i storlänet Västerbotten förelåg en klar rivalitet. Trots sitt sydliga och mindre centrala läge placerades länsresidenset i Umeå. Om lokaliseringen av de få praktiserande läkarna rådde även hård konkurrens även om Umeå även här tog kommandot. Som stiftsstad fick det utanför länet belägna Härnösand härbärgera gymnasiet, varifrån elever rekryterades från trivialskolorna i Umeå och Piteå. Med indelningsverkets införande förlades överstebostället till Gran

utanför Öjebyn, där staden Piteå i initialskedet var belägen.

Till följd av landhöjningen och för att underlätta sjötrafiken flyttades i Piteå liksom i Umeå och Luleå stadskärnan till sitt nuvarande läge närmare kusten. Ett hinder för en friare handel och en hämsko för Norrlandsstädernas tillväxt utgjorde länge det s.k. bottniska handelstvånget, upphävt mot frihetstidens slut. Pådrivande här var Gamla Karleby, nästan årsbarn med Piteå, och dess stridbare kyrkoherde Anders Chydenius, som anammat förliberala tankar. Under en period gjordes Ratan till gemensam tullstation för de fyra västerbottniska kuststäderna. I beskrivningen av det intrikata maktspelet härom lutar sig Westerlund tryggt mot den avhandling på vilken Maurits Nyström disputeerade i Umeå 1982.

Frikostig i sin kontextualisering bjuder Westerlund på upplysningar som inte alltid har berört just Piteå. Det snävt lokala perspektivet får ge vika för det allmänbildande, gott nog i en populärvetenskaplig framställning. Då han kommer in på det omvälvande året 1809 börjar han med den i Värmland förlagda Västra arméns marsch mot Stockholm,

övergår till statsvälningen och häktningen av kungen innan han landar i tudelningen av Västerbottens län, då Piteå fick status som residensstad. Det var en gynnsam tid för trivialskolan, som såg bröderna Laestadius och Carl Olof Rosenius bland sina elever. Hot lurade dock från såväl söder som norr. De stadsrättigheter som Skellefteå beviljades 1845 sågs inte med blida ögon i Piteå. Vårre var den nordliga uppstickaren Luleå, som övertog rollen som residensstad, med landshövding och länsstyrelse. Därmed blev det givet att länets första högre allmänna läroverk med gymnasium skulle lokaliseras dit. Piteå fick för övrigt vänta ovanligt länge innan staden beviljades gymnasium med dimissionsrätt för studentexamen. Haparanda, Skellefteå, Kiruna, Boden och till och med Malmberget hann före.

Medan Luleå blev ändstation för Malmbanan och via Boden knöts till Norra stambanan fick Piteå vänta till 1915 innan tvärbanan till Älvsbyn kunde invigas. Av de norrländska kuststäderna var det bara Haparanda som fick vänta något längre, men i gengäld fick järnvägsstationen i denna gränsstad med strategisk

betydelse intill ryska tsardömet imponerande proportioner.

Norrbottens snabba folkökning kring sekelskiftet 1900 ledde också till delningen av Härnösands stift, med Luleå som ny biskopsstad 1904, varav följde att ett folkskoleseminarium, landets första samkönade, lokaliserades dit. Viss kompensation fick Piteå genom att länets mentalsjukhus Furunäset placerades i dess omnejd. Tröst fanns också att hämta i den anmärkningsvärda karriär på riksnivå som flera av ortens söner presterade. Där återfinns Linnélärjungen Daniel Solander, som deltog i James Cooks världsomsegling och väl kommen till Australien gav kängurun sitt latinska namn. Om eventuellt biologiskt släktskap mellan Linné, som under sin Lapplandsexkursion övernattade hos Solanders föräldrar i Öjebyn vid midsommartid 1732, 9 månader före Daniels födsel, har Westerlund, som sällan försummar att ta ut svängarna, inga kommentarer.

Sitt ursprung i Piteå har även "statsfilosofen" Christopher Jacob Boström, politiskt konservativ med förkärlek för kungamakt och ståndsriksdag men även känd för att han bekämpade tron på djävulen och de eviga

straffen. Hans brorson Erik Gustaf Boström var under två perioder statsminister kring sekelskiftet 1900. Uppvuxen i Piteå var även rektorssonen och historikern Nils Edén, liberal statsminister som spelade en huvudroll vid övergången till vårt demokratiskt parlamentariska statsskick. På den akademiska arenan med Piteåbakgrund möter vi Lundaströmen Knut Lundmark, stammande från Älvsbyn, liksom hans professorskollega i Uppsala växtbiologen Axel Lundström. Närmare vår egen tid visar Westerlund hur socialdemokratiska Piteåpolitiker som Curt Boström och Anders Sundström beklätt regeringsposter och därifrån gått vidare till andra högre uppdrag.

I sin framställning rör sig Westerlund obehindrat över vida fält kring stort och smått. Möjligen sätts religionen på undantag, liksom kanske också folkrörelserna. Klart står att piteborna fostrats i en tydlig skötsamhetskultur, i sedlig och inte minst nykter anda. I förbudsomröstningen 1922 var det ett tydligt övertag för dem, som ville införa ett totalt alkoholförbud, bland dem fler kvinnor än män.

Oförtrutet ångar Westerlund på och följer nitiskt utvecklingen

ända in i vår samtid. Initierat beskriver han hur den dominerande skogssektorn, med placering på Lövholmen och i Munksund, efter fusioner levt kvar i nya ägandeformer. Sedan Pite havsbad fått sin adekvata beskrivning berörs planerna för Norrbottniabanan. En framträdande plats ges Musikhögskolan, med folkhögskolan i Framnäs som föregångare. Framgången förklaras av ett idogt nätverksbyggande med de i de nordligaste länen uppvuxna Sam Nilsson, tv-chef, och näringslivsministern Thomas Östros involverade. I sin beskrivning av Acusticum och den världsunika orgeln blir författaren euforisk. Väl uppdaterad in i närtid missar han inte heller Piteå IF:s bedrift att vinna damallsvenskan och därmed bli svenska mästare i fotboll. Politiskt har Piteå länge varit ett bastant socialdemokratiskt fäste och trots nedgång i valet 2018 har partiet behållit makten, i koalition med

Vänster- och Miljöpartiet. Ett större hot än Sverigedemokraterna, med klart mindre stöd än på riksplanet, har Sjukvårdspartiet utgjort.

I det ymniga faktaflödet ingår en del kuriosor. Mer sparsam är boken med reflektioner och klara konklusioner. Därav kan problematiseringen bli lidande. Mindre analytisk och mer skvallrig blir också framställningen då den närmar sig samtiden. Uno Westerlund, sedan tidigt 60-tal bosatt i Uppsala, har i sin diasporatillvaro tagit del av en hel del roande och välkryddade rapporter från anförvanter och vänner därhemma. Säkert har han också troget fortsatt följa lokalnyheterna i husorganet *Piteå-Tidningen*. Sammantaget bjuder Westerlund på informativ och underhållande läsning, inte bara för pitebor.

Bert Mårald

Verksamhetsberättelse för år 2019

Styrelsen för Johan Nordlander-sällskapet får härmed avge följande berättelse över sällskapets verksamhet under 2019.

Styrelseledamöter samt övriga funktionärer har under året varit följande:

Ordförande	Lars-Erik Edlund
Vice ordförande	Cuno Bernhardsson
Skattmästare	Carina Strömberg
Sekreterare	Anders Persson
Vice sekreterare	Robert Eckeryd
Redaktör	Susanne Haugen
Klubbmästare	Maud Widing
Vice klubbmästare	Helena Haage (adjungerad av styrelsen)
Övriga ledamöter	Anders Haglund och Samuel Sundvall
Adjungerade ledamöter	Daniel Andersson Lars-Gunnar Olsson (adjungerade av styrelsen)
Revisorer	Monika Nygren-Sténs och Clas Fries
Revisorssuppleant	Bo Nilsson
Valberedning	Margareta Bergvall, Karin Holmgren, Ulf Lundström och Ola Wennstedt (sammankallande).

Under året har styrelsen hållit fem protokollförda sammanträden: 25 februari, 20 maj (styrelsens konstituerande möte), 20 maj, 30 september samt 9 december.

Årsmötet hölls lördagen den 13 april i Rådhusalen, Piteå museum, och föregicks av en utflykt till bl.a. Furunäsets Hotell & Konferens (tidigare Furunäsets sjukhus) där antikvarien Anna Elmén Berg samt årets kulturpristagare Åke Berggren mötte upp. Ordförande Lars-Erik Edlund öppnade mötet och hälsade alla välkomna. Efter årsmötesförhandlingarna utdelade ordförande 2019 års kulturpris för "framstående norrländsk kulturforskning" till lokalhistorikern Åke Berggren med följande prismotivering: "Han tilldelas Johan Nordlander-sällskapets kulturpris för sina gedigna insatser för att beskriva Piteå och Pitebygdens lokala historia i ett nordsvenskt och rikssvenskt perspektiv. Han har i sitt forskningsarbete arbetat med en rad äldre källor som han mycket skickligt tolkar. Genom hela sin produktion uppvisar han gedigna källkunskaper som gör att han förmår anlägga nya infallsvinklar på bygdens historia." Efter utdelandet föreläste Åke Berggren över ämnet: "Peter Djäken träder fram ur medeltidens dunkel – hur man erövrar sin historia."

Den sjunde Vilhelmina-biennalen genomfördes 23–24 september 2019 på Hotell Wilhelmina. Arrangörer var främst Kungl. Gustav Adolfs Akademien och Vilhelmina kommun med Johan Nordlander-sällskapet och en del lokala föreningar som medarrangörer. Symposiets tema var "Vardagsliv i kåta och stuga" och i likhet med tidigare år innehöll programmet intressanta föredrag med kvalificerade föreläsare. Symposierna lockar alltid en stor publik och totalt deltog 125 personer, varav 80 kvinnor och 45 män. Av deltagarna kom 30 % från Vilhelmina, medan resterande 70 % kom från andra orter runt om i landet.

Johan Nordlander-sällskapet högtidlighöll samtidigt sällskapets 40-årsjubileum med en inledande tillbakablick av sällskapets ordförande Lars-Erik Edlund, som var med och grundade sällskapet 1979.

Under året har två innehållsdigra och läsvärda dubbelnummer av sällskapets tidskrift *Oknytt* utkommit.

Försäljningen av Johan Nordlander-sällskapets böcker och skrifter uppgick under året till sammanlagt 16 380 kr, varav 9 200 kr avser

boken *Umeå 1314–2014* och 7 180 kr övriga publikationer. Vid Vilhelmina-biennalen såldes böcker för 3 150 kr.

I god tid före Vilhelmina-biennalen utgavs symposiebidragen från 2017, *Nybyggjarliv. Berättelser om en tid och en bygd* utgivna av Susanne Haugen som nr 31 i sällskapetets skriftserie. Utgivningen kunde genomföras med bidrag från Kung. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.

Medel från Tuuli Forsgrens Minnesfond utdelades inte under 2019.

Johan Nordlander-sällskapetets sammanlagda medlemsantal uppgick vid årets slut till 409, varav enskilda medlemmar 345 personer, resterande avser bibliotek och institutioner. Bland nya medlemmar märks Stiftelsen Nordiska museet och Föreningsarkivet i Jämtlands län.

Årsavgiften på 200 kronor har behållits oförändrad.

Lars-Erik Edlund
Cuno Bernhardsson
Robert Eckeryd
Anders Haglund
Susanne Haugen

Anders Persson
Carina Strömberg
Samuel Sundvall
Maud Widing

Medarbetare

Elina Bergström, f. 1995 i Luleå. Student och praktikant vid Avdelningen för arkiv och specialsamlingar, Umeå universitetsbibliotek.

Leif Grundberg, f. 1964 i Huddinge och med rötter i norra Ångermanland. Fil.dr i arkeologi vid Umeå universitet. Överintendent och chef för Statens maritima och transporthistoriska museer.

Tom Juslin, f. 1956 i Vörå, Finland. Examen från Journalisthögskolan vid Stockholms universitet 1979. Redaktör vid *Västerbottens-Kuriren* 1980–2018.

Jonas Liliequist, f. 1951 i Falun. Professor emeritus i historia vid Umeå universitet.

Ulf Lundström, f. 1953 i Skellefteå. Fil.dr i nordiska språk vid Umeå universitet 2015. Tjänsteman vid Skellefteå museum och styrelseledamot för Skellefteå hembygdsförening samt Föreningen för Skellefteforskning.

Bert Mårald, f. 1938 i Göteborg. Fil.dr i historia vid Göteborgs universitet 1974. Universitetslektor i historia vid Luleå tekniska universitet 1980–2003.

Siv Rehn, f. 1947 i Robertsfors. Fil.dr i lärande vid Centrum för forskning i lärande, Luleå tekniska universitet 1999 på en avhandling om soldatutbildning.